

ГЛАСНИК

СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА

КЊИГА VII—VIII. Д. Н. 3—4.

СКОПЉЕ, 1929—30. ГОД.

ЛАРИЗАМ И КРСНА СЛАВА.

Limen superum inferumque, salve, simul autem vale:
Hunc hodie postremum extollo mea domo patria pedem.
Usus, fructus, victus, cultus iam mihi harunc aedium
Interrumpust, interfectust, alienatust. Occidi!
Di penates, meum parentum familiai Lar pater,
Vobis mando, meum parentum rem bene ut tutemini.
Ego mihi alios deos penates persequar alium Larem,
Aliam urbem, aliam civitatem: ab Atticis abhorreo!

Овим монологом уноси млади Харинус у готово бурлескну комик у Плаутовог Mercator-а неки срдачно озбиљни тон и, када сам први пут прочитао те стихове, нисам слутио, да ћу пријатну и симпатичну личност тог истог *Лара* затећи свуда на западном Балкану још живу у успомени народа и у његовим обичајима. Истина, Лар је течајем векова променио име и, прома-тране кроз нагомилане слојеве толиких векова, његове су се контуре замаглиле, избледеле, као нешто, што гледамо из велике даљине; али он је ту, он живи животом, не битно промењеним и не мање поштиван, као и пре два миленија. Он живи и има свој засебни култ. Као praestes или tutela врши још исту функцију заштитника куће. Он има своје res divinae, свој instrumentum sacrum, јер све се то, не баш много измењено, сачувало у — *крсној слави*.

Та слава један је од најзамршенијих етнoлошких проблема на Балканском полуострву. Потешкоћа се састоји не толико у самом питању, које се има решити, колико у томе, што су се у његово решавање, како је то већ и Вл. Скорић приметио,¹ уплитали и разни верскoнационални обзири, и то је и узрок, да ми о пореклу и правом значењу овог обичаја и данас још врло мало поузданог знамо, макар да на Балкану нема питања, које би етнографски — не етнoлошки! — било тако опширно и тако свестрано обрађено, као баш та крсна слава. Из истог узрока се и схватање правог значења и порекла овог занимљивог обичаја непрестано мењало. Прво је мишљење било, да је то православна светковина; али се оно морало скоро напустити, јер нити зна официјелна црква за ту светковину, нити је има у Грка, Бугара и Руса, који су такођер православни. Осим тога је већ пре 100 година Чапловић забележио, да се она налазила и међу католицима Славоније и Босне. Она је додуше од онда тамо нестала, али се сачувала међу католицима Далмације и јужне Херцеговине, како су Бановић² и Митровић³ показали. Ја сам у својој радњи о тестаменту госта Радина показао, да су крсно име славили и патарени, као гост Радин, жупан Бијељак, Радић Санковић и др. па да имамо и вести, да су се трaгови

¹ Постанак крсног имена. Гласник Земаљ. Музеја у Б. и Херц. 1920. 245.

² Стјепан Бановић: О поријеклу славе крсног имена. Гласник Зем. Муз. у Б. и Херц. 1912. ib. 265.

³ Др. Ал. Митровић, Крсно име није ни патаренског ни српског ни православног постанка. Гласн. Зем. Муз. 1912., 391 и д.

славе задржали и међу неким муслиманима Херцеговине и тиме отпада конфесионални карактер ове славе. В. Клајић је пак пре 4 године у једном чланку у „Хрвату“ навео цели низ докумената, по којима су ту славу у давна времена славили и нека хрватска племена; Др. Ј. Ердељановић нашао је тај обичај у католичких Арбанаса а исто и Марко Миљанов. М. Ђ. Милићевић наводи, да је славе и Власи у Србији а у новије доба тврди Carsten Høeg, да чак и Саракачани у Епиру славе св. Илију, св. Петку и Велику Госпојину.¹

Једнако лабилна су и досадања тумачења о постању славе. Вук је изводи од имена „које се у првоне крштавању народа нашега наденуло кому.“ То мишљење бранио је још у шездесетим годинама прошлог века Ј. Јавор против тезе, да је слава у вези са култом Пената и Лара а уза њ је пристао и Ровински. Међутим, међу озбиљним учењацима преотима све више маха мишљење, које је прихваћено и у Академском Рјечнику, да је слава у вези са култом Лара или бар предака, а доказе за то су давали Ем. Лилек, Др. Ал. Митровић, Сима Тројановић, Др. Лубор Нидерле, Цвијић, Др. М. Васић и др. Овај пак потоњи кушао је чак да докаже, да је слава никла из грчког култа хероја и да се трачким упливом раширила по Балкану.²

Ми ћемо пристати уз оне, који порекло славе изводе из ларизма те ћемо покушати у следећим редовима да растумачимо значење овог култа, да изнесемо све аналогije, које постоје између крсне славе и култа Лара и коначно, да утврдимо путеве, којим се култ ширио из свог првог изходшта, док није доспео на Балкан и ту се удомио и у християнизованој форми крсне славе сачувао до данашњег дана.

Основни појмови.

Пре него зађемо у саму тему, потребно је, да нам буду јасни неки основни појмови о човеку и о култу покојника у старих Римљана, јер су они човека, као живо биће представљали другачије, него ми. Ми данас велимо, да се човек састоји од тела и душе а када умре, тело сахрањујемо у земљу а душа иде Богу да јој суди. По римском веровању, осим ове две компоненте, ако је мушкарац, има још посебног *генија*, а ако је женско *јунону*. Што од човека након смрти преостане те се, било спаљено, било неспаљено, сахрани, то су Manes — остаци — које Римљанин деифицира, те им посвећује надгробни споменик са вотивном формулом D. M. (dis Manibus), којом стално почиње сваки надгробни напис. Душа (anima), одваја се по истом мишљењу у форми задњег уздаха (зато: spiritus) од тела и иде незнано куда и Римљани су је, као и Грци своју ψύχη у уметности приказивали у облику лептира. Трећа компонента човека, genius, прати га док је жив а када умре, остаје и даље у невидљивој вези са кућом и потомством, које му исказује поштовање и којему он својом заштитом може бити од користи. Првотно значење овог генија дају нам старе дефиниције: certe a genendo Genius appellatur вели Цензорин д. д. н. 3. 1.; а Varro, Aug. civ. VII. 13, о њему вели: deus est qui... vim habet omnium rerum gignendarum. То је дакле рађалачка снага човечја, начелно неумрла, јер му даје могућност, да породом и потомством и иза смрти настави своје колено и лозу. Пошто је рађалачка снага људска диференцирана и подељена на активну, мушку и пасивну, женску, то су и односне персонификације разнолике: genius представља vis gegnendi или generandi,³ juno vis pariendi. Гениј се иза смрти увршћује у ред кућних богова, који бдију над животом и срећом потомства а ово их поштива као и Manes maiorum на домаћем огњишту. Временом се у том опћем култу истиче култ *родоначелника*, кому се име у ретких патрицијских фамилија сачувало, у већине осталих изгубило те га ове поштиваху почасним именом *господара*, етрушћанском

¹ Carsten Høeg, Les Sarakatsans. Paris — Copenhagen 1925. Овај навод ваља узети са резервом, јер се ту очито ради о црквеној слави.

² Литературу, која се односи на горње, донео је Скарић у својој наведеној радњи, на што ради краткоће упућујем.

³ Овом схваћању одговара, ако се брачна постеља зове torus genialis (Cod. Justin 9, 9, 29, 2).

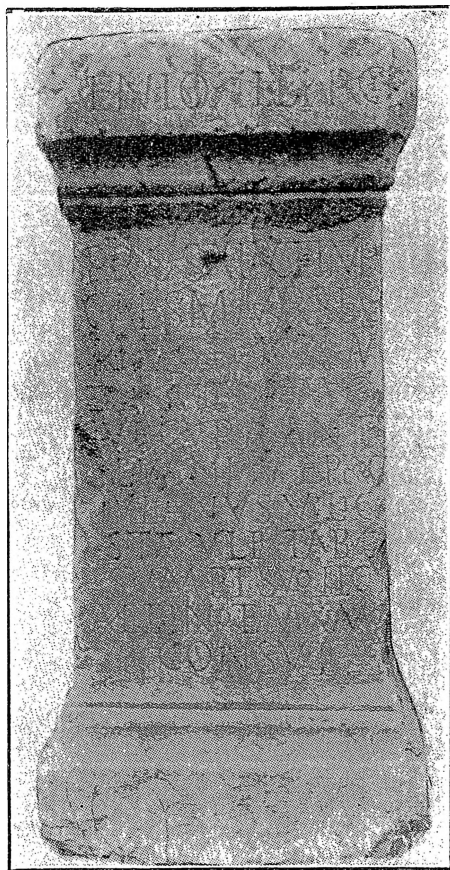
речи *lar*¹ и овај назив постаје општим именом родоначелника, *familia* *Lar pater*. Везу између Лара и родоначелника већ је посве исправно уочио Ценсорин, *de die nat.* 3. 2, који га идентифицира са *genius natalis*. Према реченом је посве природно, да је Лар као и гениј искључиво мушког рода а ако се у Јувенала у једној сатири, 3. v. 109, спомиње *matrona laris*, има овај назив значење кућедомаћице а *lar* у овом случају значи огњиште, кућу.

Појам генија пренео се касније од човека и на друге објекте, на места, (*genius loci*), градове (*genius urbis Romae*) па и на народ (*genius Populi Romani*) и т. д. а како је ту двојбено било, да ли су ови објекти мушког или женског рода, догађало се, да се на бронзаном штиту статуе римског генија на Капитолу налази натпис: *Genio Populi Romani sive mas, sive femina*.

За Римом поводе се и поједини градови, Остија, Путеоли, Нови, Стабии, Беневент и добивају свог нарочитог генија а напослаб и поједине земље и провинције. На оскијским се новцима приказује *Genius Italiae*, по епиграфским споменицима познати су нам *Genius Britanniae*, *Genius Pannoniae Superioris* а из околине Приштине са подора града *Ulpianum* познат је споменик, што га је поставио *vilicus stationis Ulpianae*, *tabularius Julianus* у доба цара Александра Севера и мајке му Мамеје, год. 227 и посветио га *Genio Illyrici*.²

Заштитничка функција, што ју од искона врши Лар, т. ј. гениј родоначелника у кући и фамилији, протегла се у чисто аграрној држави, какова је била у својим почецима Рим, наравски и на земљишни посед, на баштину и тако настаје, као посебан тип, *Lar agrestis*, *Lar ruralis* или по раскршћима, на којима су обично стајали његови ларарији, *Lar compitalis*.

Овде је на месту, да проговоримо и реч о *пенатима*, који се броје у кућне богове и да исправимо једну стару и дубоко уврежену погрешку. Етимологија имена *penates*, која га изводи од *penus* = смочница и која је од њих начинила нарочита божанства, која се брину за смочницу и кухињу, по

Сл. 1. — Вотивни натпис посвећен *Genio Illyrici* из Липљана код Приштине.

¹ Старији начин изговора је *las* пл. *lases*, али је почетком III. века услед настала ротацизма оно с између два вокала коначно прешло у г. Аналога: *Valesios* — *Valerios*, *Fousios* — *Fourios*. Sr. Paul Kretschmer, *Sprache u Gercke* — Norden Einleitung in d. Altertumswiss. I. 562. Као аналогон може служити и умбро-осијско *asa* = лат. *ara*.

² Натпис гласи: *Genio Illyrici pro salute imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aur(elii) Severi [Alexandri] Aug(usti) et [Iul(iae) Mameae] Aug(ustae) sub cura Ant(onii) [Sil]vani v(iri) e(gregii) proc(urator) Iulianus vilic(us) stat(ionis) Ulp(ianae) tabul(arius) sumpt(u) suo fec(it). Albino et Maximo consul(ibus).*

Споменик је важан не само зато, што спада међу оне ретке, на којима се спомиње гениј провинције него и зато, јер нам он посве тачно одређује положај града *Ulpianum*, потоњег *Iustiniana Secunda* и што нам о организацији његовој даје драгоцену разјашњења. По натпису био је град *statio* а од његових се функционера спомињу *vilicus* и *tabularius*. Значајно је, да је споменик постављен за срећу цара Александра Севера, који је особито одан култу Лара и о чијем ларарију имамо поближу вест, коју ћемо ниже навести.

нашем је мишљењу врло сумњива и двојбена.¹ Дочим је Лар увек нешто индивидуално, пенати то нису, јер ми то име редовито срећамо у литератури у плуралу, а никада у сингулару: доказ, да то није неко индивидуално божанство једне куће, једне фамилије, него да је то *ознака врсте*, која субсумира више сличних или сродних божанстава, а пошто се за пенате редовито вели, да су божанства домаћег огњишта, држим да је оправдано мишљење да ознака *di penates* има исто значење као и грчко θεοὶ ἐστιάουχοι = богови огњишта. Она дакле означаје *врсту* божанства,² коју представља триада Лар, Веста и Гениј. За Ларе то доказује честа замена у старих писаца, који не праве разлику између Лара и пената а за Весту то сведочи оно место у Овидијевих *Метаморфоза* на XV, 864, где се вели „*Vestaque Caesareos inter sacrata penates*“, из чега следи, да и Веста, божица огњишта, спада у *врсту* пената. То је осетио и Сервиј у својем тумачењу к' Аен. II. 296: *hic enim quaeritur, utrum Vesta etiam de numero penatum sit, an eorum comes?*...

Ако назив пенати није индивидуалан, него ознака кућних божанстава као врста, онда је разумљиво, да песници и писци често употребљавају ту реч као поетичну ознаку домаћег огњишта а, узимајући *pars pro toto*, за кућу, домовину и т. д. У значењу куће употребљава Овид ту реч у стиховима VII. 574: *corpora devolvunt in humum, fugiuntque penates* и XII. 551: *ferrum flammamque penatis inpulit*. У значењу *стана* употребљава ју у стиху V. 496: *hos nunc Arethusa penates, hanc habes sedem a* фразе *posuere penates, ponere penates* су синонима за „настанити се.“ Чак и за ознаку *земље* употребљава Овид ту реч у стиху *pollutosque simul multo Bellona penates sanguine profudit* а у значењу *домовине* и *завичаја* у стиху IX. 639: *patriam invisosque penates deserit*. Коначно по VIII. 91: *Scylla tibi trado patriae meosque penates* имаде не само кућа, него и домовина своје пенате.

Разумљиво је према реченоме, да се под именом пената разумева уз Весту и геније и Лар и да каснији писци не праве разлике између једне и друге речи. Изгледа, да је реч Лар старија, јер се у *Виргиловој Енеиди* спомиње само овај, дочим реч *penates* ту не налазимо.

Како по споменицима у Помпејима и Херкулануму виђамо, пенати приказују се иконографски увек заједно и то Веста уз жртвеник (огњиште), на коме пламти пламен, *гениј* у облику змије под њим или оматајући се око њега а са сваке стране по један Лар. На зидним сликаријама у кухињама (*culina*) један од њих представља кућног лара а други — јер ови споменици иду у аугустовско доба — представља очито Аугустовог Лара. На сличним сликаријама у компиталних ларарија један од та два Лара је компитални, други опет царев. Те слике смештене су у кухињу, када је онамо из атрија пренесено домаће огњиште; али је место њега за култ Лара тик до *alae*, где су смештене *imagines maiorum*, постављена укусна *aedicula*, често богато украшена, која служи *kath' exochen* као *lararium*, на коме је постављен лик кућног Лара и где се допринашају нарочито њему намењене жртве.

Значење Лара.

Значење Лара по римском народном веровању доста нам јасно дефинирају вести, сачуване у писаца и на споменицима. По Арнобију, 31, они су *tectorum domumque custodes*, Варону су, по Вергију Флаку *de l. l. g. 61*, обожавање душе покојника: *Lares animae esse putabantur hominum, redactae in numerum deorum*. Према томе, они су, како већ Диониз Халикарнашки: IV. 2, 3, истиче, аналога грчким ἱρσφερ. Њихов назив: *Lar familiaris*, *Lar familiai*, *Lar domesticus*, доказује, да су у најужој вези са кућом, односно фамилијом а томе одговара и вотивна формула на епиграфским споменицима *Laribus et familiae* и инвокација *Familiai Lar pater*. Овид их најрађе зове *Lares patrii*.³

¹ Сервиј, Аен. II, 514 изводи реч од *penetrare* = *adyton*, јер се пенати обожавају у нутрини куће.

² Да су и пенате сматрали боговима доказује натпис у Orelli 2118: *Diis deabusque Penatibus familiaribus et Iovi ceterisque deibus*...

³ Forsitan a Laribus patriis exigere pignabit. Ovid, Rom. Am. 237. Nec te Lar patrius, sed amor revocabit. Ibid 239.

Да су Лари у најтешњој вези са душама покојних стареника и да је њихов култ произашао из односног хтоничног, разабиремо из тога, што Пруденције *adv. Symmachum*, I. 190 за *compita* вели, да су *sepulchra heroum* а Сервије, *Aen.* 3. I, 190, изводи и порекло путних Лара од покојника речима: *manes¹ piorum, qui Lares viales sunt*. До овога схватања, које је коначно довело до засебне групе *Lares viales*, дошло је на тај начин, да су Римљани, као и Грци, обичавали ређати своја гробља покрај друмова и путева, а душе тамо закопаних добиле су име друмских Лара за разлику од кућних и пољских. Они тамо постају заштитници путева и путника и њима се обраћа млади Харин молитвом: *Invoco vos Lares viales, ut me bene tutetis!* О процесу, како је од гробнице покојника дошло до појма и култа кућног Лара на домаћем огњишту, даје нам Сервије, *ad Aen.* VI. 152, ово занимљиво етнолошко тумачење: *apud maiores, ut supra diximus, omnes in suis domibus sepeliebantur, unde ortum est, ut Lares coluntur in domibus.*² У својој полемици са Самтером о питању Лара, који је ово схваћање подкрепио етноским аналогијама у разних примитиваца, у којих још и данас постоји обичај, сахрањивати мртваце у колеби, у којој су живели, Висова прогласио је ово за „*Schwindel*.“ Међутим ми имамо и других вести, да је постојао обичај, покатати мртваце у кући и то под огњиштем.³ Као доказ може се навести и Фулгенцијево тумачење речи *suggrundaria*: *Priori tempore suggrundaria antiqui dicebant sepulchra infantum, qui necdum quadraginta dies implessent, quia nec busta dici poterant, quia ossa, quae conburerentur, non erant, nec tanta inmanitas cadaueris, quae locum tumisceret; unde et Rutilius Geminus in Astianactis tragoedia ait: Melius suggrundarium miser queris, quam sepulchrum.*⁴ Сама реч *suggrundarium* изводи се од *grunda* — кров, стреха, *suggrunda* — стреха и оно, што је под њом.⁵ Римљани су по томе у старо доба обичавали сахрањивати децу испод 40 дана под стрехом — *sub grunda* — а не спаљивати, јер би им се кости посвема сажегле, а лешине им неби дотично место засмрадиле. Тиме смо добили, по нашем мишљењу исправно тумачење посебне врсти Лара, *Lares grundules* као Лара овакове испод стрехе закопане деце и можемо отклонити тумачење, које изводи реч *grundules* од *grunnire*; јер све, што ми о Ларима знамо, одвећ је пријатно, а да би могли помислити, да би они роктали. У осталом, да је Висова знао, да смо ми у прехисторичким сојеницама на Сави у Доњој Долини испод самих кућа, и то не једанпут, него шест пута, наишли на овакове гробнице, закопане непосредно испод ареје саме куће, које несумњиво представљају гробнице бивших станара оне куће, био би можда другог мишљења. Примери из Доње Долине, у осталом, нису остали осамљени, јер су одонда нађене гробнице унутар самих кућа и кућних темељних зидова доста често у Грчкој, пореклом из неолитске и следеће добе. Dr. Wilcke, *Spiralmäanderkeramik* у *Mannus* I. 67., наводи цели низ примера из Тесалије, Елеусиса, Егине, Микене, Атене и др., који тврдњу Сервијеву поткрепљују а да је тај обичај, далеко распрострањен, постојао и у неолитско доба, доказале су ископине у *Grossgartach*-у где је у једној кући, недалеко огњишта, била сахрањена лешина детета у типном положају „*Hockera*.“⁶

Први почеци ларизма према томе иду већ у неолитику а велику им старину приписује и римско веровање. Међу осебине „златног доба“, које је владало у доба Сатурново, спада и та, да људи без боли умиру, а након што им се прах сахрани у земљи бдију њихове душе, заоденуте зрачним велом, као чувари над својим потомством.⁷

¹ Овде *manes* у значењу гробнице.

² Ср. истог писца V. 64.

³ Платонов *Minos*, 315 и *Plut. Phoc.* 37.

⁴ *Fulgentius opera* Ed. Teubner 113. Ср. и *Arnobius* I. 28.

⁵ У том значењу употребљава ту реч *Varro* г. г. 3, 3, 5; *Vitruv* 10, 15, 1; *Plin* 25, 160. Тачно дефинира се то и у *Digesta* IX, 3, 5, 6. У римске куће стреха зарубљује *impluvium* атрија те је вероватно сам атриј служио за сакапање.

⁶ Ср. A. Schliz у *Prähist. Ztschr.* 1910, p. 138.

⁷ Ср. *Karl. Phil. Moritz, Götterlehre der Griechen u Römer* у издању Dr. Маха *Oberbreiera* Lpzg. Reclam jr. p. 193.

Доказна снага долинских гробова за Сервијеву тврдњу је тим јача, што су огњишта у кућама, над гробовима округла, украшена свастикама, дакле кућни жртвеници — ἐσχαράι — а да су они реквизит хтоничког култа, доказује у неких решеткаста нодница, везана левкастим каналом са простором испод ње, дакле нека врст уметни βῶθροζ. По једној фибули италског типа а pavicella те се гробнице даду доста тачно датирати у доба од VIII.—VI. века пр. Хр., дакле у доба, када је, вероватно, обичај сахрањивања мртваца под кућом у Италији почео уступати *симболичном* култу зачетника куће, култу Лара, који се формира. Те су гробнице у нашим сојеницама несумњиво гробови утемељача дотичних кућа и њихове најближе својте, јер потомство им сахрањује се већ у посебној некрополи, нешто удаљеној од самих сојеница, на сухом тлу т. ј. на једној т. зв. *греди* савске обале. То потомство клањало се сени и гробовима својих праотаца а предавајући тај култ новим нараштајима, када је временом избледела свака успомена на покојникову личност, задело је своје пређе божанским, односно херојским атрибутима и тако постају Лари, првобитни зачетници фамилије, њени стални заштитници и чувари — praestites. На овом степену еволуције Лар није више везан уз кућу као стварни објект, него се веже уз фамилију а да култ добије реалну подлогу, даје се Лару антропоморфни облик идола, постављена на домаћем огњишту или у ларарију. Када се фамилија сели из старе куће у нову, из старе постојбине у нову, прати ју и Лар и ако се вели, да је Енеја на бегу из Троаде носио собом своје Пенате, треба ту уз Весту подразумевати и Лара. Ми то видимо на једном новцу, кованом у граду Енеји и Мацедонији, на коме је приказан тај бег. Енеја носи на леђима саката оца а син му Асканиј носи у рукама Лара у облику мале лутке. На једном новцу Цезаровом¹ приказан је Енеја нарочито као носиоц Лара — Larophoros — и тај Лар, кога држн у десној руци, приказан је исто онако као бројне бронцане фигуре Лара, које су нам сачуване. О пренашању Лара приликом сеобе у нови дом говори и Тибул 2, 5, 42: transferri iussit in nova tecta Lares. Кипове својих Лара, поштивали су Римљани истим поштовањем као и гробове својих праотаца. Само највећа беда могла је по Тибулу, 2, 4, 53, натерати Римљанина, да одбаци свога Лара а као пример забележио је Светон (Calig 5), да су, пригодном смрти Германикове, у знак жалости и очаја многи побацали из кућа своје Ларе, јер је та смрт завела у црно читав Рим. У слободним круговима Рима царске добе опала је наравски и религиозност према Лару. Златни и сребрни ликови у ларарију постају више ствар луксуза, него ли религије а опадање култа Лара услед либерализма иронизира већ Цицеро, de domo 108, речима: tua pulchra Libertas deos Penates et familiares meos Lares expulit.

Значајно за личност Лара је његово име. Оно је по Валерију Максиму (de pomn. et praenom.) по постању етрушћанског порекла а значи *господар*, дакле је familiai Lar господар обитељи. Исто значење има лар и као надимак, што га историчари дају Порзени и Толумнију а тому значењу најбоље одговара Хомеров ἀναξ, јер се њиме не означају само живи људи висока положаја — ἀνάκτες ἀνδρῶν него и богови, међу којима је Зеус ἀναξ ἀνάντων.

Главна функција, коју Лар врши према фамилији и њеним члановима јест та, да јој буде заштитник у злу и добру. Еније (Anal. fragm. 311) апострофира Ларе: vosque Lares tectum nostrorum qui funditus curant! Марцијал, Cap. II. 152, то дефинира овако: Specialis singulis mortalibus genius admoveatur, quem etiam praestitem, quod praesit gerundis omnibus, vocaverunt. То се заштитништво јасно разабере из троструке инвокације у гласовитом carmen fratrum Arvalium: enos Lares iuvate, enos Lares iuvate, enos Lares iuvate! Још нам то јасније казује Каликле у Плаутовом Тринуму: Larem corona nostrum decorari uolo, vxor, uenerare, ut nobis haec habitatio bona, fausta, felix, fortunataque eveniat. Харин, опет, у Плаутовом Меркатору, спремајући се,

¹ Ср. слику у Dahremberg, Dict. des antiquités gr. et rom. стр. 107. Тамо се тај Лар сматра Паладијем, премда кратка туника и rhyton у руци никако не доликују Атени.

да остави родну кућу, кличе: *Di penates meum parentum, familiari Lar pater, vobis mando, meum parentum rem bene ut tutemini; ego mihi alios deos Penates persequar, alium Larem, aliam urbem, aliam civitatem!*

Стари Даемонес у Плаутовом Руденсу, 1206, говори супрузи: *atque adorna, ut rem divinam faciam, quam intro advenero, Laribus familiaribus, quom auxerunt postram familiam.* Коначно је вредно, осврнути се и на оно место у Плаутовој Аулуларији, 385, где стари Еутио о венцима, што их је накуповао за свадбу кћери, вели: *haec impropetar in foco nostro Lari, ut fortunatas faciat gnatae nuptias.* Функција Лара као чувара куће, напokon, најбоље је изражена у прологу Аулуларије, где Лар као прологиста приповеда, како чува кроз колена кућу и благо, закопано испод огњишта.

Не имати овако брижног Лара-чувара тешка је клетва. Тако у Овида, *Amores*, I, 8, 114.: *Di tibi dent nullosque Lares inopemque senectam.*

Пада у очи, да најопширније вести о Лару налазимо у комедијама, а врло мало у озбиљној, вишој литератури а то је разумљиво, јер комичари цртају призоре интимног живота римског а једна од најмаркантнијих личности тог живота баш је Лар. Његов интимни одношај према фамилији нас се особито симпатично доимље, ако дечак, дорастао до тоге, Лару жртвује своју хамајлију (*bullā*), која ради тога постаје иконографским атрибутом Лара, и ако девојчица, одрасла до девојке, полаже на ларариј своје лутке а када се уда, свој девојачки пџс; ако му ислужени војник предаје оружје а ослобођени роб своје окове.

Да је Лар од искона представник рађалачке снаге, дакле гениј, види се из партеногенетских прича о породу Сервија Тулија, где се он на огњишту Окризији, робињи Танаквиле, приказује у облику пламена — по другој верзији у облику *fallusa* (Dion. Hal. IV. 2., Ovid VI. 627. Plin. h. n. XXXVI. 204) или о породу Цекула оснивача Пренесте, где Лар у облику искре пада са огњишта у крило девојци (Serv. Aen. VII. 678).

Проширујућ заштитничку функцију Лара, настају *Lares praestites* од приватних, *Lares privati*, постају јавни, *Lares publici*. Римљани су веровали, да је већ *Romulus* установио светковину *Laribus Praestitibus*, која се славила сваке године на 1. свибња. Дочим *Lar familiai* штити фамилију, *Lares praestites* су заштитници градског подручја, они по Овиду, 135 „*stant quoque pro nobis et praesunt moenibus urbis et sunt praesentes, auxiliumque ferunt.* То су дакле опћински, државни, јавни Лари. Као што се култом домаћих Лара бави куће домаћин, култом компиталних Лара баве се *magistri vici* а култом државних посебна *collegia cultorum Larum* а на челу им *magistri Larum*. Временом добивају и поједине државне институције своје нарочите Ларе и тако настају *Lares permarini* установљени 22. просинца 179. пр. И. и сродни им *Lares militares* а чак и путеви добивају своје *Lares viales* или *viatorii* и т. д.¹

Instrumentum sacrum култа Лара и Славе.

1. Идол = Икона. *Lararium* = кућни иконостас.

Скарић у својој радњи кушао је да детаљно анализује реквизите сакралног култа крсне славе и набраја ове обредне предмете: *крсну свећу, крсни колач, вино, тамјан и у унутрашњој области кољиво.*² При томе је, за чудо, заборавио најважнији реквизит, икону светитеља, коју је требао ставити на чело ове серије.

Да сада видимо, како се ови обредни предмети односе према обредним реквизитима култа Лара.

Lararium = иконостас.

Лар је био испрва прости идол. Као старогрчки *ἑῶλον* он је био, како то Тибул, I, 10, 17, изричито спомиње, „*prisco e stipite*“, дакле изрезан од

¹ Пoближе о Лару према садањем стању археолошке науке наћи ће читатељ у односним радњама у енциклопедијама: Roscher, *Mythologisches Wörterbuch*; Dahremberg, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* и Pauly — Wissowa, *Realencyclopaedie des klass. Altertums*, којима смо се — осим других врела — и ми послужили.

² Скарић о. с.

дрвета. Да ови, од чађи огњишта поцрнели кипови, добију лепши изглед, натирали би их воском и постали би, по Јувеналу, 12, 87, *simulacra pitentia* сега. С напредном уметности постају ови искуснији, праве се од бронца, у царско доба и од злата и сребра. Временом се развија стални иконографски тип Лара, како нам га представља велики број сачуваних фигура из Помпеја и других налазишта римских царских доба и првих хришћанских векова. Римска уметност овога доба, стално приказује Ларе у облику младића, кратке, до колена сежуће тунике — *succinti*, како Pers. 5, 31, у једној сатири вели, — грацилна тела са венцом на глави — *graciles, ubi parvas coronas accipiunt*, како Јувенал l. c. вели, лака, готово плешућег хода — „*ludentes*“ —; у једној им руци одигнути *thyron* у другој, спуштеној, *patera* а ноге обуване у ниске чизмице. Овако је приказан Лар из Стобија, што га у слици, приопћујемо, овако и Лар из Коплика у Албанији, што га је приопћио Т. Ипен. Споредни атрибути су рог обиља, ситула, копље и напакон пас као чувар куће и симбол будности.

Лари смештени су испрва у атрију куће на самом огњишту и како је Римљанин старе добе око огњишта и ручао, давао је Лару на огњиште у посебној зделици (*patella*), пре него ће се заложити, од сваког јела по један оброк и тако он постаје судеоником сваког ручка.¹ За то вели Хорат, Sat. II, 6, 65, *ipse meique ante Larem proprium vescor* а Овид, Fast. VI. 299 нам даје ову слику: *ante focos olim scamnis considerare longis mos erat et mensae credere adessee deos*.

Тако постаје домаће огњиште светиштем култа Лара а како су се ту састали и култ Весте и генија, разумљиво је, да су већ у старо доба мање обавештени ове, по својој битности разнолике култове, међусобно замењивали.

У отмених кућа, под крај републике и у царско доба, када се руча у отменијем триклинију а не више пред чађавим огњиштем, седећи на дугим клупама, Лари се смештавају у посебној *aediculi*, каткада врло уметнички у форми малог храма изграђеној а ту им се као жртва доприноси њихов део јела. Те се *aediculae* по њима зову *lararia*, а нађено их је много у Помпејима а у нас један и у Салони. Кипови Весте и пената смештају се сада у кухињу — *culina* — а у ларарију остаје Лар и гениј домаћиновог и уза њ се смештају ликови других личности, пре свега предака — *imagines maiorum*, које је домаћин особито поштовао. О Александру Северу Светон, 29, 20, забележио је ову занимљиву белешку: *in larario suo, in quo divos principes, sed optimos electos, et animas sanctiores, in quis Apollonium et, quantum scriptor suorum temporum dicit: Christum, Abraham et Orfeum et huiusmodi ceteros habebat ac maiorum effigies*. Ту, дакле, ларариј постаје већ галеријом слика, *embrio иконостаса*. Јер и у примитивним сеоским кућним иконостасима запрема прво место икона крсног светитеља а уз њу по која друга света слика (светитељ приславе, Богородица и т. д.), то јест *animae sanctiores* горњег цитата, слике владарâ (= *principes, sed optimos electos*) и фотографије родитеља (= *maiorum effigies*).

Христианизацијом наравски нису одмах уклоњени разни погански култови и свети оци често се ту же и боре против кривоверства. Св. Јероним се ту жи, да у његово доба нема места, које не би било заражено срамотом идолатрије. У Риму вели и у провинцији *post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant Lares* и тим се идолима принашају приватне и јавне жртве. Том заблудом окужена је провинција као и Рим, где се на сваком раскршћу (= *compitum*) и у свакој кући пред *tutelom* пале свеће и лампе и тиме се сваки пролазник учвршћује у празноверју. Та *tutela* је дакле Лар, био компитални био фамилијарни (Hier. in Esai. 57). По томе изгледа, да је култ Лара био тако дубоко урежен у души латинским духом задојеног народа, да су кипове Лара још у то доба држали у својим кућама не само погани (јавно), него и хришћани (тајно): јер оно *post fores* у горњем цитату има очито смисао

¹ За то Плаут, Cist. II, 1, 46 и Овид, Fast. II, 634, Ларе зову и именом „*patellarii*“

„иза закључаних врата“. И Тертулијан (ad. pat. 1, 10, 76) замера својим суверницима: *privatos enim deos, quos Lares et Penates domestica consecratione perhibetis*. Да се ови приговори односе на хришћане а не на погане, разуме се само по себи, јер ни Хиероним ни Тертулијан, као хришћански црквени оци, немају никакво право, забрањивати поганима, да у својим кућама држе идоле својих Лара, односно пената.

Али и државна власт упирала је све силе, да уклони трагове идолатрије па ни она није успела одмах, него је кроз сто и више година требало обнављати и пооштравати наредбе, уперене против поганских обреда. Већ је 354. Константин Велики издао закон, којим се одређује затварање поганских храмова и забрањује приступ к њима и жртве а преступницима се прети смрћу мачем и конфискацијом имовине. Године 415. прогласили су цареви Хонорије и Теодозије конфискацију свих поганских храмова и њихове имовине. Наравска последица тога била су прогонства погана; али су се неки цареви бринули, да ова не добију окрутне облике. Тако су 399. Аркадиј и Хонориј издали нарочити закон, да се имаду храмови као грађевни споменици чувати а 423. наређују Хонориј и Теодозиј, да се погани не смеју напастовати, док су мирни те се не огреше о позитивне законе а ако би их пљачкали, да им се све то има дупло вратили. Докидање поганства ишло је тако споро да су 120 година још иза прве Константинове наредбе, год. 472., цареви Лео и Антемиј морали издати нову, којом се погански обичаји и обреди проглашују као *crimen publicum*.¹ Од свих тих наредаба за нас је најзанимљивија конституција цара Теодозија од 392., која изричито забрањује култ Лара и Пената и она од 451., издана од Валентинијана и Марцијана, где се вели: *absit a saeculo nostro, infandis exscrandisque simulacris honorem pristinum reddi, redimiri sertis templorum impios postes, profanis aris accendi ignes, adoleri in isdem thura, victimas caedi, pateris vina libari et religionis loco existimari sacrilegium*. Та је забрана обновљена и у Леоновим *Libri Basilicorum*, I, 1, 17, а уперена, како се чини, у првом реду против култа Лара, јер се тиче главних обреда, обичајних при овом култу: допринашања венаца (*serta*), палења ватре, кађења тамјаном и либација вином.

Уза све строге забране и казне, борба цркве и државе против култа Лара трајала је све дотле, док цркви није успело, понукати своје вернике, да оне пријатне, ведре, венцима овенчане идоле Лара замене иконом којег светитеља, при чему је као заменик у првом реду можда долазио у обзир светац, чије име носи онај кућни старешина, који је ту измену извршио. Та се замена могла тим лакше извести, што је свака икона имала један од битних атрибута Лара а то је *pumbus*, који, како је познато, по свом постању није ништа друго, доли закржљала согопа или венац поганских времена.²

Ту је, чини ми се на месту, упозорити на једну чињеницу, коју други писци, који су се бавили питањем крсне славе, нису довољно нагласили а та јест, да су сви светитељи, који се славе крсном славом, искључиво *мушког*

¹ Односни закони сабрани су у 11. погл. I књиге Јустинијанова кодекса.

² За етнолога, који се поближе бави проучавањем крсне славе била би, чини нам се, врло захвална задаћа, установити *доба*, када су Лари замењени хришћанским свецима. То би се могло постићи на тај начин, да се сви свеци, који се славе као крсно име, помно анализирају по њиховом хронолошком реду. Ја сам то учинио са 24 свеца, које сам на брзу руку пописао и који се у Срба најобичније славе и дошао сам до закључка, који изненађује. 22 наиме од њих иду у предјустијанско доба а само два — св. Алимпије Ступник Пафлагонац, који пада на дан 26. новембра а умро је 641. и Мартин папа (14. IV. † 655) иду у VII. век. И ти се славе врло ретко, може се рећи као изнимке. Огромна већина светаца разних слава су свакако преславенског порекла, канонизирани у доба пре доласка Словена на Балкан. Занимљиво је приметити, да се међу крсним именима — осим св. Саве — не налази, ни један од српских националних светаца, премда их има, с оним из династије Неманића доста лепи низ.

Што се св. Саве тиче, он се тако ретко слави, да би у свим случајевима требало установити, не ради ли се ту о једној рецентној појави као резултату пропаганде овог култа, који поприма јачег опсега тек од карловачког синода од 3. јануара 1775, када су, на захтев аустријске владе, изабрани као патрони за Србе св. Сава, за Грке цар Константин и Јелена а за Румуне св. Петка.

рода. Мени бар, осим Св. Петке, није позната ни једна светица, па чак ни Богородица, која би се славила крсном славом. Зашто су ту баш женске светице искључене, може се опет протумачити римском идеологијом култа кућних божанстава. И Лар и Гениј су мушког рода. Гениј је, да се етнолошки изразимо, лични *totem* мушкарца као појединца, дакле аналогон *tjungi* Аустралаца око реке Муреј; Лар опет није ништа друго, него, гениј родоначелника, дакле породични *totem*, а пошто овај може бити само мушкарац, посве је природно, да и *familia* Lar и из њега изведено *крсно име* могу бити само мушког рода. Када се Лар замењивао иконом свеца, тај је светац наравски могао бити само мушкарац.

Како смо споменули, једина изнимка од тога је Св. Петка. Како је до ње дошло, није ми успело установити, премда би то питање заслужило, да се који етнолог и с њим озбиљније позабави. Тек толико изгледа сигурно, да Св. Петку славе само досељеници романског, односно влашког порекла и да је она, од када су јој кости пренесене у Јаш, — патрон Румуна и то не само у краљевини, него, од Марије Терезије, и оних на подручју карловачке патријаршије, па је према томе лако могуће, да су влашки досељеници своју националну патронатску славу акомодирали крсној слави, коју су затекли у земљама, у којима су се населили. У овом случају је то тек секундарна појава, која за наше питање више нема значаја

1. Огњиште = *ignis*.

На домаћем огњишту, или, како га Вергил поетички зове, у *светишту сизе Весте*, (*cauae penetralia Vestae*) седи уз њу, као други *θεός ἐστιαύχος* Лар. Огњиште постаје тим, као и грчка *ἑστῆρα*, домаћим жртвеником а веза између њега и Лара постала је временом ужа и трајнија, него између огњишта и Весте, јер у средовечној латинштини постају *лар* и *домаће огњиште* синонима.¹ Реч се *лар* у шпањолском и португалском језику чак до данашњег дана одржала у том значењу. Већ у Јустијановом кодексу *larem tenere*, *larem fovere* значи исто, што и *погаче, становати*; *larem constituere*, *larem collocare* = настанити се. Слично значење добива и име *penates*, јер по 9, 3, 2, 2 по институцији Валентијана и Валенса ваља одбегле кметове вратити *ad antiquos penates*.²

Услед своје везе са кућним огњиштем постаје култ Лара средиштем приватног култа, што га Римљани субсумирају под називом *sacra pro familiis* а проширењем тога култа на племена, развијају се из њега *sacra gentiliticia*. Жртва која се Лару принашала, је сваки први оброк јела и прва плитица вина, коју би домаћин давао Лару на огњиште. Међу жртве, које се допринашају Лару спадају *primitiae* т. ј. првенци житног класја, воћа, меда, и нарочити *колачи*. И стари Грци допринашали су на домаћем огњишту првенце пољског рода а касније, у нешто цивилизованije доба, ове жртве они надомешћују колачима, које зову *πέμματα, πέλανοι*. То су дневни обреди, којима се временом и изгубило првотно сакрално значење; али су се ипак, посвећени старином, сачували као народни обичаји. Већим помпом славили су се Лари периодички у становите дане: на календе, иде и ноне сваког месеца. Онда би женска чељад окитила огњиште цветним венцима и гирландама (*suspendereserta*) од житног класја и цвећа а када је култ Лара са

По овом изгледа, да се крсна слава на Балкану формирала још пре доласка Словена, то јест *ларизам* уступио је место *слави* у предјустинијанско доба и то јамачно у вези са строгим законским одредбама, изданим против тајног култа Лара конституцијом цара Теодозија од год. 392. Словени затекли су дакле славу већ формирану при свом доласку и преузели су је, прешав на хришћанску веру, онакву какву су је нашли. То је теза, коју дакако ваља тек помњивијим истраживањем свих крсних слава, које су обичајне у народа, верифицирати.

¹ Тако Lotar III. год. 1134. Erath. Cod. Quedlinburg. 3. 30, декретира: *vilico de unoquoque lare obolum reddent*.

² Како огњиште временом постаје ознаком куће, види се по томе, да се у Cod. Iust 6, 46, 3 и 5, 16, 2 домаћица зове *focaria* од *focus* = огњиште.

огњишта пренесен у ларариј, китио би се овај венцима (Prop. V. 353) а једнако би робиње венцима искитиле и стол, који би у те дане, наравски, био обилније снабдевен јелом и пићем а на коме нарочито колачи нису смели изостати.

Успомена на везу култа Лара са домаћим огњиштем сачувала се, макар и несвесно, и у нашег народа, ако му који залогај испадне из уста или из руку, те га баци у огњиште, а исто то је чинио и Римљанин. Овај је веровао, да тај залогај припада Лару као жртва, јер и Плиниј XXVIII, 27, за пали залогај вели *in mensa ubique id reponi adolerique ad Larem piatio est*. Ако наш народ при томе говори, да му је, „неко гладан у роду“, тај је „гладни“ рођак од искона био Лар. Успомена на ту везу сачувала се и у обичају, који постоји у многим крајевима, да млада, када први пут пређе праг мужевљеве куће, љуби праг и дарује огњиште каквим новцем. Порекло овом обичају наћи ћемо у Варона, *de vita pop. Rom.* 1531, који приповеда, да је римска млада, улазећи у кућу мужу, доносила по три аса: један у руци, који дарује мужа, други на нози, који полаже на огњиште као дар Лару, а трећи би однела на најближи *compitum* и оставила као дар за Лара компитала. Овим потоњим асом, пре него ће га положити, звекнула би о лариј, да звуком новца дозове Лара.

2. *Lumina* = крсна свећа.

Доследно схваћању, да је домаће огњиште жртвеник, на коме се обавља култ Лара, и крсна се слава на селу слави претежно око кућног огњишта а цитирани Овидови стихови: *ante focos olim scamnis considerare longis mos erat et mensae credere adesse deos*, посве би одговарали опису крсне славе негде у којем планинском селу.

Када је слава Лара са огњишта пренесена на ларариј, односно пред иконостас, онда се тамо морао пренети и један битни сакрални реквизит славе а то је пламен огњишта. Било је незгодно преносити га у облику ватре па су га зато надоместили светлом светиљке или свеће. Тако постаје свећа исто тако облигатним реквизитом славе Лара, као што је после *крсна свећа* постала облигатним обредним предметом крсне славе. *Candellae* (свеће) искитили би Римљани шареним цвећем а исто тако воскари ките крсне свеће, намењене имућнијим слојевима, шареним воштаним цветићима.

3. *Tura* = тамјан.

Трећи важни рсквизит крсне славе је *тамјан*, који не сме да изостане ни на једној слави, па и тај тамјан има своје исходиште у култу Лара, јер већ Овид пише о Енеји *patris genio solemnia tura faciebat* а на другом месту моли се Енеја: *mape geni, cape libens tura*. По Тибулу, I, 3, 33, по старом се обичају бар једном у месецу Ларима кадило тамјаном: *reddere antiquo (more) menstrua tura*. Коначно Вергил V. 743—745 вели о Енеји, коме се у сну указао отац те га саветовао да иде у Италију: „...*cinerem et sopitos suscitatur ignis Pergameumque Larem et caenae penetralia Vestae farre pio et plena supplex veneratur acerra*“ а то ће обичном прозом рећи, да је разгрнуо огњиште и на њему допринео Лару и Вести жртву од пшенице и тамјана.

4. *Libum* = колач.

Најстарија врста пшенице, што су је садили већ сојеничари неолитске добе је пир или пирика, *triticum spelta*, коју су Римљани звали именом *far*. Огромна културна вредност ове житарице по економски живот европских примитиваца стекла јој је не само у профаном, него и у сакралном животу велику цену и тај божји дар поштивали су људи и у доба, када су врсте *triticum turgidum* и *tr. vulgare* у економском животу потиснуле старију врсту. Та врста жита игра нарочито у римском религиозном животу велику улогу и остаје све до касног римског доба важан обредни предмет. „Света пшеница“ или *far prium*, како ју Вергил V. 745 зове, испрва у природној, зрнастој форми, касније у облику колача, главна је некрвна жртва а њом се врши и *immolatio* кр-

вавих жртава. Најсвечанији облик римског брака била је *confarreatio*, услед које он постаје не само најодличнијим, него пружа и најдалекосежније правне последице.

То жито, уз првенце пољских родова, игра нарочито у култу Лара и других хтоничних божанстава велику улогу а употребљавало се испрва у природном облику а касније, када се Рим од аграрног насеља подигао на степен градске општине и када је било теже добављати пољске првенце, заменило се оно колачима. Те жртве су дакле од искона првенци рода, који сазрева под заштитом пољског Лара, допринесени кућном Лару, чиме се веза између обе врсте Лара приказује тешњом. Ови колачи, који и иначе, при другим жртвеним обредима имају велику важност, зову се *libum* (pl. *liba*) а у старих се писаца сачувало неколико напутака, како их ваља приготављавати. Главна им је саставина увек *far* или, у форми брашна, *farīna siligena*, *ador* и мед. Стари писци, познати као лоши етимолози изводе етимологију речи *libum* разнoliko. Овид, *Fast.* III. 733. доводи је у везу са *liber*, Варо, *de l. lat.* III, 44, изводи *liba*, *quod libandi causa fiant*, дакле прави *ἱστέρον πρότερον* а Исидор Севилски, *Etymol.* XX. 2, 17 служи се наивном игром речи: *placentae sunt, que fiunt de farre, quas alii liba dicunt eo quod libent et placent*. Нама се чини, да је та реч старог индо-германског порекла, јер ју у форми *libon* а у значењу колача налазимо и у грчком (*Chrisip.* у *Athen.* 647) а врло је вероватно, да јој је исти корен као и нашем хлебу, икавски хлиб и немачком *Leb-kuchen*, *Leb-zelte* и сл., који на црквеним вашарима и данас још играју велику улогу.

Колач допринашали су Римљани на домаћем огњишту у миниатурном облику на малим пателама с тога, што су их допринашали дневно или бар трипут месечно у дане ида, нона и календа те је редукција формата била оправдана економским разлозима; али у доба, када се колач само једанпут у години жртвовао, као на крсну славу, када је сама свечаност добивала свечанији карактер, тај је колач постао већи, угледнији, особито у градовима, где се приређује нарочитом вештином. На селу, дакако, колач остаје мала, проскурњаком урешена погача — *placenta* Исидорова — чије димензије нису никако сразмерне са бројем гостију.

Римљани нису само кућним Ларима допринашали колаче, него је то био и важан обредни предмет у култу компиталних Лара, јер по *Dion. Halicarn.* IV. 14, 3, свака је кућа на светковини *компиталија* као жртву Лару донашала по један колач те га постављала на лариј свога компита. И ти колачи били су онда редовито већег формата.

5. Вино = *merum vinum*.

Већ у хомерско доба вино је је најважнији реквизит *хтоничног култа*. Γέρας без вина, без либација, без здравица и инвокација покојника, није ни хомерски Ахајац ни стари Хелен могао замислити. Њиме се гаси мртвачка ломача и прелива гроб а природно је, да вино игра велику улогу и у другим хтоничним култовима па наравски и у култу Лара. Разумљиво је за то, да је оно — у новије доба и ракија! — постало и код простонародне крсне славе најбитнијим реквизитом ритуала. Вином се полива кољиво, чашом у руци наздравља сваки гост и зазивље крсног светитеља. Дочим ће узваници од колача једва окусити, вино се пије без мере и рачуна и у кући, која сву годину гладује, на крсну славу вино, односно ракија, не сме фалити. И то је вино из култа Лара прешло у обред славе, јер Римљанин не би окусио капи вина, док прву пателу не би жртвовао Лару. Хорац *Epist.* II. 9, вели о својим сународњацима *floribus et vino genium (piabant)* а на другом месту (*Carmin.* II. 17.18): *cras genium mero curabis*.

У намери, да се из хришћанства искључе поганске жртве намењене Ларима, одредио је цар Теодосиј у својој конституцији од год. 392.: *nullus omnino secretiore piaculo Larem igne, mero Genium, penates odore veneratus, accendat lumina, imponat tura, sarta suspendat* (*Cod. Theod.* 16. 10. 12). Из ове стилизације

могло би се изводити, да свако од ова три божанства, Лар, Гениј и Пенати има засебну врсту жртве и то Лар огањ, односно светилуку, Гениј вино а Пенати тамјан. Да то није тако, него да и Генију припада тамјан, види се из молитве у Овида: *mane Geni, cape tura libens* а што се Лара тиче, у Плаутовој Аулуларији Лар куће Еуклионове као прологиста вели о кћери домаћиновој (23 ид): *ea mihi cottidie aut ture aut vino aut aliqui semper supplicat, dat mihi coronas*, из чега се види, да се Лару осим вина допринаша и тамјан и цветни венци.

У осталом није необично, да се Лару и Генију доприносе исте жртве, јер су оба напoкoн исто: Гениј је *deus* и *comes* под чијом тутелом стоји појединац а Лар је заштитник читаве фамилије и развио се од Генија родоначелника. И пошто су обе појаве — ужа и шира — истог рода, разумљиво је, да им је култ био једнак.

б. Кољиво = κόλυβον.

У источном делу подручја, на коме се слави крсна слава, замењује колач или се с њим упоредо приноси т. зв. *кољиво*, то јест нека врста крупне каше, начињене од кухане пшенице помешане са медом, у градовима у новије доба са шећером и орасима. Тако већ Стулић у свом речнику дефинира кољиво као *triticum mele coctum*. Име *кољиво*, и ако има чисто словенски звук те је многога, који није имао прилике, упознати се обредима крсне славе, криво упутило на мишљење, да оно означаје нешта заклана, дакле печеницу, није словенског, него грчког порекла. Корен речи је *κόλυβιον* а значи у старогрчком *зрно* и то нарочито *зрно пшенице*, а уз то најситнији део старогрчке утезне мере и најситнији ковани новац. Да зрно пшенице постаје најситнијом темељном основом метричког система, није ништа осамљеног. И најситнији део римске унције је *granum* т. ј. зрно жита и оно је постало најситнијим елементом метричког система марке (*grain*, *Gran*) па и турски утезни систем оснива се на зрну пшенице као најситнијем делу, јер је и ту *bogda* т. ј. зрно пшенице најмањи део драма. По главној саставини, пшеници, прозвало се у старих Грка именом *κόλυβιον* и јело, које се састоји од кухане пшенице, заслађене медом, које се у класично доба и у средњем веку у Грка приготављало за смртне даће. Реч и ствар, коју означаје, није дакле, како се то обично тумачи, средњегрчког него класично-грчког порекла. Већ Суидас знаде, да је то *σίτος ἐψητός* а у *Ag. Plut 768* је *κόλλυβον*, пл. *τὰ κόλλυβα* нарочита врста колача. Можда је то и у вези са *κόλλαβος* како се зове округли, колачићу слични држак клина на лири, на који се навијају струне, јер истим се именом означаје и врста колача од пшенице — наша погача. Гален VI. 314, нашао је ту врсту колача од кухане пшенице (*σίτος ἐψητός*) у дијалекту Мале Азије а у средњем веку улази кољиво у ритуал самртних даћа источног подручја под именом, под којим га и данас знамо (ср. *Turic. 71, Pach. I. 10. 15.*). У култу, који одговара старом култу Лара, кољиво у источним, грчким дојмовима ближним крајевима, придружују се колачу, али га не замењује, него иде с њим упоредо. То је могло бити тим лакше, што је међу жртвама, што их Римљани допринашају Лару, жито играло велику улогу и што је посољено жито — *molā salsa* — међу староримским некрвним жртвама било врло обичајно а и крвне жртве се њиме посипале (ср. *impolare*). Енеја (*Verg. V. 734* и д.), када му се у сну указао отац, потпирује ватру на огњишту, зазивље Лара, заштитника своје расе и жртвује му тамјан и жито. У профињено доба, жито замењују слатки колачи од пшенице и меда, које су Римљани звали *liba*, синг. *libum*.

Друге аналогije.

Аналогије између крсне славе и култа Лара не постоје само обзиром на обредне реквизите, него и иначе. Најбоље, што је Скарић у својој радњи уочио, је уска веза, која постоји у томе, да су обреди крсне славе на длаку исти као и код смртне даће. И ту су главни обредни предмети свећа, тамјан, колач, вино и кољиво а једина је разлика та, да се код либација при слави зазивље светитељ а при даћи покојник. Та је веза постојала и између култа Лара и култа покојника. Култ Лара као домаћег божанства изводи Сервиј,

како смо горе споменули изравно из прастарог обичаја сахрањивања мртваца у самој кући а Пруденције из истог разлога вели, да су и *compita sepulchra heroum*, Сервиј да су *Lares viales...* *manes pioum*, дакле све врсти Лара произашле су из старог самртног култа. Томе схваћању одговара, ако и данас народ поједине обредне предмете крсне славе доводи у везу са смрћу. Народна пословица „*мирише на кољиво*“ значи, да је неком близу смрт а ако се неко куне „*угасла ти се крсна свећа*,“ жели му се тиме не само лично смрт, него и читавом његовом колону. Лар је искључиво божанство фамилије, сви њени чланови имаду истог Лара. То исто вреди и за крсну славу: сви чланови исте фамилије славе исто крсно име па као што Лар прати фамилију, када се сели, свуда камо би пошла, тако прати и икона светитеља фамилију и ако се сели. Пошто је Лар чисто фамилијарно божанство, природно је, да је његов главни свештеник кућни старешина, који му допринаша за свечана обеда своје жртве, а исто тако врши главне обреде код славе старешина оне куће а не млађа му браћа или синови, макар ови потоњи били пунолетни и живели одвојено од оца. То одговара посве римској правној идеологији. *Sacra familiae* су интегрални атрибут *patriae potestatis*, од ње неодвојна и иду искључиво у компетенцију *patris familias*, од кога ће их, тек након смрти, баштинити *filius familias*. То је уједно доказ, да крсна слава није слава куће, него слава породице као и Лар. Изнимка од тог правила јест та, да у случајевима, када је најстарији члан фамилије малодобан, њега заступа мати; али и у таквим случајевима по народном је схватању боље, да то заступство преузме тотор.

Како се у сличним случајевима поступало код култа Лара, за то додуше немамо података, али је вероватно и тамо тотор био заступник малолетника и у сакралним функцијама.

Као што Римљанин не би ни за што продавао кип свога Лара, тако би и сељак, који слави крсну славу, пре продао кућу, земљу и стоку, него би се одлучио да прода икону свога светитеља или да ју замени другом.

Међутим се ипак дешавало, да би која кућа из важних разлога променила крсног светитеља. Најважнији разлог био би низ несрећа и невоља, које би задешавале неку кућу те би њене чланове навеле на мишљење, да им светитељ не врши, како треба, функције заштитника, па да га ваља заменити другим, који ће кући наћи бољу срећу. У том очајању сматра се дозвољеним, променити светитеља а ми смо видели аналогне случајеве, да су неке римске фамилије у знак очајања, у које су пали смрћу Германика, побацали своје Ларе и да Харин у Плаутовом *Mercatori*, здвојан на растанку из очине куће, кличе: *ego mihi alios deos Penates persequar, alium Larem!*

Једна од најважнијих аналогја између култа Лара и крсног имена, која је последица истоветног примарног схваћању о значењу њиховом, јест та, да и у Римљана и у православног народа, који слави крсну славу, Лар, односно крсно име, по народном мишљењу представља *impedimentum matrimonii*. Ко слави истог Лара, ко слави исто крсно име, не може се међусобно женити, јер се то сматра инцестом. У Римљана се по старијем схватању чланови истог *gens*, дакле потомци истог Лара, не смеју међу собом женити, јер им је остало у свести, да су исте крви а ту свест, и ако она данас у православног народа није жива, представља код њега крсна слава. Ово строго схватање крсне славе као симбола крвне везе, доводило је баш у крајевима, где је та слава у највећем угледу, у Црној Гори и јужној Херцеговини до знатних неприлика у социјалном организму. Како су се тамо поједине јаче фамилије размножиле у братства, која славе исту славу и која су напучила не само читава села, него и срезове и како је међу тим братственицима *copulibium* забрањен, били су појединци присиљени, да си траже девојке у којем другом, често непријатељски расположеном племену. То је наравно доводило до неприлика, отмица, завада и трошкова а да се томе предусретне, помогао би си народ на тај начин, да би једна страна променила крсно име и тиме уклонила *impedimentum*.

Тиме долазимо, етнолошки, до најстаријег исходишта култа Лара и из њета изведене славе, до *тотемизма*. У народа примитиваца *totem* има исту улогу као и римски Лар. Он је стареник, заштитник, симбол фамилије, односно племена и за све оне, који имају исти тотем забрањена, или како се каже, *tabu* је међусобна женидба. Примитивци, којима је прирођени инстинкт казивао, да ендогамија води до дегенерације, сматрају ендогамију као *tabu*, а као критериј, по коме ће просудити, да ли је неко истоплеменик или иноплеменик, служи лик његова тотема. Тај се тотем у Римљана сачувао у облику Лара, ма да је тамо гентилни систем био тако развијен, да за индикацију сродства тотем и није био потребан; али у онога дела нашега народа, чија се социјална структура не оснива на гентилском систему, који није свикао да води генеалошке табле, који чак ни нема заједничких презимена, заједница крсног имена постаје и заједницом родбинском и по њој народ просуђује, који је *connubium* дозвољен а који *tabu*.

За попуњење низа аналогича између култа Лара и крсне славе било би важно, да се установи, да те аналогиче не постоје само у домаћем култу Лара — Славе, него да на Балкану постоји нешто, што би одговарало *компиталним Ларима*.¹

И доиста, у неком се делу народа, који слави крсну славу веза између кућног и компиталног Лара макар и безсвесно одржала. У једној народној песми апострофира се неко питањем: *које ли ти је зиратом крсно име?*² Ту посебно крсно име *по зирату* има исто значење као и римски *Lar compitalis*, заштитник њива и баштине. А да у народној свести још постоје неке тамне успомене на посебног Лара компитала или агреста, то закључујемо из тога, што у народу постоји обичај, по коме ће домазет преузети славу оне куће, у коју се приженио а дотадање своје крсно име слави као приславу. Изгледа дакле, да је крсно име везано с једне стране уз фамилију, с друге уз баштину и земљу и да си домазет славом крсног имена у неку руку осигурава женидбом стечено наследство на баштину куће, у коју се је приженио. И ово домазетством проузроковано одрицање пријашње породичне славе и замењивање са славом куће у коју се ко приженио, има у Римљана аналогичу. Сваки који би из једног генса адопцијом прешао у други генс, морао се је пре одрећи својих *sacra gentilicia* и прихватити она, која слави племе, у које је ушао. То се одрицање обављало церемонијом, која се звала *detestatio sacrorum*.³

Да коначно употпунимо серију аналогича, што постоје између Лара и крсне славе, довољно је навести, да по народној песми (Вук — Бог. 183) сви Пераштани заједнички славе Крстов дан, који је ту *Lar praestes* и да у Црној Гори читава братства славе заједничку крсну славу као *sacra gentilita*. Ако сваки србијански пук слави своју нарочиту славу, зар то није римски *Lar militaris* а ново уведена слава морнарице, није ли исто, што и римски *Lar permarinus*?

И славе појединих корпорација у Србији нису него тек аналога римским славама, којима се славе *Lares praestites* појединих корпорација.

Ширење култа Лара.

Аналогиче између ларизма и крсне славе тако су обилне и очите, да је посве разумљиво, што се већ половицом прошлог века појављује мишљење,

¹ Успомена на *aediculae* компиталних Лара, постављене на раскршћима, постоји још данас у Италији у облику малих пањег узданих у зидове угловних кућа, у које су постављени светачки кипови, које суседне куће ките цвећем и одевају богатом одећом.

² На жалост, заборавио сам, где сам наишао на ову песму и цитирам по сећању. Како је одношај крсног имена према зирату и баштини врло важан за реконструкцију веза са компиталним Ларима, било би од велике користи, да се наши етнографи поближе забаве тим питањем и да забележе све, што би се могло односити на славу и њен одношај према зирату и земљишној баштини.

³ Нека врста *detestatio sacrorum gentilicium* је и то, да православни калуђери не славе крсну славу свога дома, него свој лични имендан. То је, у осталом, разумљиво, јер ако је слава обитељска свечаност, не може ју славити неко, који се одрекао обитељи и заверио целибат.

да је крсна слава потекла било од култа Лара, било од култа хероја и да су уз једно од ова двоја мишљења пристајали сви новији, озбиљнији етнологи. Међутим том самом констатацијом питање *славе* није решено, јер још не знамо ни њено, ни прапорекло ларизма, нити путеве, којима је она доспела до нас. Против мишљења, да је тај култ специфично трачког порекла, већ се Скарић изјавио и посве исправно упозорио на то, да би у том случају слава морала бити најраспрострањенија у Трацији, дакле у Бугарској и источној Румелији а она баш тамо фали, дочим је најјаче заступана у западном делу Балкана у приземљу Јадрана око Дукље, Травуње и старог Превалиса. Скарић је шта више из тога закључио, да је крсна слава баш оданле потекла и, пошто су ови крајеви у средњем веку били претежно католички, да је она приморско-католичког порекла. Али и ту тезу могли би само у врло скученој форми прихватити, јер по нашем мишљењу ти приморски крајеви долазе у обзир тек као једна етапа при ширењу ларизма, али не као његово исходиште. Јер ларизам имаде своју Одисејаду и превалио је многе путев и стазе, док је доспео на Балкан и тамо се почео формирати у крсну славу.

За нас је свакако неоторива чињеница, да је крсна слава христјанизирана форма култа Лара, као што су народни божићни обреди у нашег народа тек христјанизирана форма свечаности *natalitiae invicti dei Solis* и у тој је предпоставци разумљиво, да је култ Лара, као специфично латино-италски култ, доспео римским освајањима из Италије на Балкан и ту се удомио. Пита се тек, којим је путевима он доспео амо и зашто се баш он а не и други римски култови тако снажно развио? Одговор није тежак. Пре свега ваља уочити чињеницу, да је сваки Римљанин, доселив се у провинцију, понео собом и свога Лара. Свака кућа у безбројним муниципијама, у којој живи Римљанин, имала је свога Лара а исто тако су и они безбројни својевољни или *дедуцирани* колонисти, који су по балканским земљама оснивали колоније, понели собом своје Ларе. Да се у исељеника одржи што живље сећање на домаће Ларе, називали би по њима и засноване колоније и насеља њиховим именом. Тако на пр. налазимо на Табули Пеутигеровој у Африци једну колонију на цести из Кедима у Медеину, која се зове *Colonia Laribus* или напосто *Lares* а на цести из Картаге у Мелилу опет један *Castellum Lar.* Оба ова насеља постала су временом важни градови и била су у ранијем средњем веку села бискупија. Урођеници — *indigenae* — гледали су те Ларе; несумњиво, многому од њих допали су се и обреди овог интимног, пријатног култа и желили су, да и они постану судионицима римског богоштовља, неби ли се тако изравнали са својим римским господаримв. Међутим, Римљанин као ексклузивни аристократа, није никоме, ко нема *jus civitatis*, дозвољавао да активно суделује у његовом јавном богоштовљу. По римском мишљењу, који индигени или перепегрину не признаје ни *jus connubii*, било би управо несхватљиво, да неримљанин буде чланом којег свештеничког колегија. Та ексклузивност отешчала би, шта више би учинила немогућим, да се култ Лара рашири међу урођеницима. Међутим, у овом погледу, чини баш култ Лара једину изнимку. То је од староримских култова једини, при коме, осим пуноправног грађанина, по Катону, *de agr.* 5. 3. сме активно суделовати сељак (*rusticus*) па и кмет (*villicus*). Сви култови виших богова привилегиј су виших класа, патриција и витезова а само жртву Лару могао је допринети свако па и она класа житељства, коју су Римљани означили именом *tenuiiores*. По Хорацу *epod.* 2,65. култ Лара даје сељачком staleжу неку патриархалну ноту: *consueverat (villicus) rusticos circa Larem domini focumque familiarem semper epulari atque ipse in conspectu eorum similiterque epuletur sitque frugalitatis exemplum*. Где се год, дакле, Римљанин у провинцији населио, ту су с њиме и његови кметови славили Лара, допринашали му жртве и тако се аутохтони елеменат упознао и спријатељио с тим култом, пригрлио га и временом изградио на свој начин.

Још већега маха узело је ширење тог култа, када га је Аугуст посебном реформом реорганизовао и, вежући култ компиталних Лара уз култ генија

свога племена — *genius* или *Lar Augusti* — подигао на степен државног култа, кога су се провинцијалци, већ из сервилности, наравски прихватили. Од онда сликају се у лараријима и на компитима редовито по два Лара. Као државни празник за светковање Аугустова Лара, одређен је први дан месеца Аугуста (Sueton Octav. 33. Dio Cass. 55. 8.). У колонијама и у провинцијалним муниципијама управљају овим култом нарочити *seviri augustales* као свећенички колегиј. О томе пише, као коментар једној од Хорачевих сатира Арко: *jusserat, enim Augustus in compitis deos penates* (овако, м. *Lares*) *constitui ut studiosius colerentur. Erant autem libertini sacerdotes, qui Augustales dicebantur*. Исто место коментира и Porphyrio слично: *Ab Augusto enim Lares in compitis positi sunt et libertini sacerdotes dati, qui augustales appellati*. Што је овде битно, јест то, да је *sevir augustalis* могао бити и редовито је бивао *libertus*, дакле ослобођени роб. Нарочито су се за ту службу јагмили онаки ослобођеници и провинцијалци, који су имали довољно иметка, да плате доста знатну таксу, одређену као наступнину, јер се ослобођеник као *sevir* осећао социјално ближим правом римском грађанину, него као обични *libertus* а осим тога имао је право, носити *ornamenta augustalitatis*, при свечаним функцијама загрнути се тогом претекстом, у казалишту добивао је одлично место а врхунац задовољства постигао би и најташтији скоројевић, када би му декуриони његова муниципија признали право, да седа на *bisellium*.

Ти су се аугустали звали и *magistri Larum augustalium* или напосто *magistri Larum, magistri Larum compitalium*, већ према томе, која им је грана култа поверена.

Разуме се, да свештеник, који се по свом звању брине око култа царских и јавних Лара, мора имати и свог приватног Лара и тако је институција аугустала, која је од искона имала задаћу, пропагирати династичке интересе царске куће, по провинцијама пропагирала и култ кућних Лара, који је у оним нелатинским провинцијама, где је за њ' постојало повољно тло, брзо ухватио корена. Последица тога покрета јест, да се у провинцијама налазе често уметнички и писмени споменици овога култа. За Далмацију довољно је споменути споменик Тита Валеријана са аром посвећеном *Lar(i) Aug(usti)* из Салоне; за Мезију метрички натпис С. I. L. III. 754., где дедикатор покојну супругу зове „својим Ларом“, једином надом свога живота (*Lar mihi haec quondam, haec spes, haec unica vitae*); за Панонију натпис, на коме се спомиње *Lar domesticus* (С. I. L. III. 4160). У Аквилеји спомињу се *magistri Larum* (С. I. L. V. 729) а исто и у Poetovio = Птују (С. I. L. III. 4038). Врло често спомињу се *magistri Larum* у Галији (CIL. XII. 406), у Шпанији (С. I. L. II. 2013, 2181, 2233, 3113, 4293, 4297 и т. д.) па и у самој Нумидији (С. I. L. VI. 307). Скоро свуда ту се спомињу *cultores Larum, collegia cultorum Larum, magistri Larum* и т. д.

Све то доказује, да се култ Лара, приступан и најсиромашнијим слојевима, у провинцији брзо раширио међу аутохтоним сељачким и малограђанским слојевима а ако уважимо конзервативну жилавост, која ове слојеве карактерише обзиром на очување једном усвојених обичаја, није чудо, да се тај култ у христијанизираној форми сачувао баш у земљама, где живи од искона скоро искључиво сеоско житељство.

Ова нам разматрања чине разумљивим, да култ Лара, који је италског порекла, иде упоредо са проширивањем римске културе изван Италије и онда је наравно, да ће се најпре и најраније укоренити на источној јадранској обали, јер су Илири с ову страну Јадрана дошли врло рано под утицај римске културе и римске власти. Зато није ништа необично, да је, по Скорићу, крсна слава баш овде најјаче развијена, тако јако, да ју је он одавле могао извести.

Ако је ширење култа Лара корелат ширења римске власти на Балкану, онда ћемо ту наићи ипак на једну аномалију, која се састоји у томе, да баш у оним деловима Балкана, који су под римску власт дошли најраније — а то је Македонија — крсне славе нема никако, дочим је она распрострајена баш на илирском подручју, које је под римску власт дошло после а делимично

и доста касно. Исто тако нам остаје нејасно, зашто те славе нема на читавом трачком тлу, које је у римско доба у много чему било културно напредније, него илирско.

Повучемо ли границу између овога дела Балкана, где се слави крсна слава и онога, где је нема, опазимо, да се та граница за чудо слаже са границом, која је делила источно-римско царство од западноримског а у још давније доба хеленску културну сферу од латинске. Римљани, освајајући грчке крајеве, увидели су и признавали културну супериорност грчку над латинском и зато у хеленским или хеленским духом задојеним земљама нису народу нарављали свога језика, својих обичаја, својих управних форма, него остављају на снази старе институције. Јужно од Вардара у Македонији те у Тракији налазимо претежно грчке натписе, дочим у западној поли превлађују латински; на новцима источне поле написи остају грчки као у свим грчким земљама, на оним западним они су латински; у западној поли увађају Римљани латинску муниципалну организацију, на грчком подручју остаје стара грчка; у западној поли граде се казалишта по римској — у источној по грчкој основи (Стоби) а што је за наше питање важно, у Грчкој, јужној Македонији и Тракији из истих разлога Римљани ни су увађали институцију *seviri augustales*. Најисточнији познати аугустали су М. Appius, Gelius и T. Julius Servandus, чији се гробни споменици из Бардоваца налазе у лапидарију скопског музеја. Оба су по напису $\Pi\Pi\Pi$ VIR AVG COL SCVP, дакле *seviri augustales coloniae Scupensium*, старог Scupi — Скопље. Најјужнија тачка, где је нађено спомена аугусталима је Stobi = Municipium Stobensium, на утоку Црне реке у Вардар код Градског, где је ископан натпис, на коме се спомињу три аугустала, од кога један има типно илирско име Аудолеон, дочим и друга два имаду епихорска имена. Ту у Стобима нашао је проф. Вл. О. Петковић и лепу бронзану статуету Лара, сличну свим осталим представницима те врсте, о којој ћемо још говорити. Stobi већ се налази на граници хеленског и латинског културног подручја. Ту се још налазе упоредо латински и грчки натписи па чак и један двојезични, дочим се на северу налазе претежно латински, на југу претежно грчки. Како нам казују натписи у базилици, у IV. веку у Стобима превлађује већ посве грчки језик а да је он и раније био језик народа, сведочи безброј натписа и сграфита, урезаних у седала позоришта. Није чудо, да даље јужно од Stobi а источно од Scupi нема, бар за сада, спомена ни једном аугусталу;¹ тамо је ова, као и друге типно латинске институције нешто непозната и за то од 163 познатих статуета Лара ни једна није нађена на чисто хеленском подручју.² У осталом Римљани су својим служеним војницима колонизирали нарочито барбарске крајеве а не високо цивилизоване хеленске и за то се у потоњим и не шире типно римски култови као култ Лара, Силвана или Либера.

Ако је у грчкој поли царства култ Лара био непознат, није тиме речено, да тамо није било сличног култа, јер је он у много чему сличан култу хероја, стари лексикографи и превађачи преводе дапаче реч Лар са $\eta\rho\omega\varsigma$ а вероватно је култ хероса потекао из истог праврела као и култ Лара. Као што римски Лар добива наслов *pater* и грчки се хероји зову $\eta\rho\omega\epsilon\varsigma \pi\alpha\tau\rho\acute{\alpha}\nu$ и у Грка родоначелници племена постају хероји, јер у Атини сваки *demos* има свог епонимног хероса а Страбо VII. 321. набрајао их је у самој Атици 174. И римски Lar Praestes има у Грка аналогију у херосима разних корпорација и заната, као што је Eskular херос лечника, Keramos лончара, Matton пекара, Stephanophoros новчара и т. д. Као што реч Lar испрва значи *господар* тако и реч $\eta\rho\omega\varsigma$ служи у старије доба у истом значењу. У Илијади ова се реч употребљава искључиво као почасни наслов за истакнуте личности, у Хомера она уопште нема још значења полубога, које јој се даје тек у каснијим вековима

¹ $\Delta\upsilon\gamma\omicron\upsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\lambda\iota\omicron\iota$ што се на грчким натписима царског доба спомињу немају са сефирима ништа заједничког. То је почасни наслов префекта провинције.

² Од 163 Лара што их Sal. Reinach доноси у Repertoire de la Statuaire, grecque et romaine само је један из Каира, дакле такођер са нехеленског тла.

И ако је према томе изван сваке сумње, да су и Лари и хероји сродни и вероватно потекли некада из заједничког исходишта, они су се временом диференцирали. Римски Лар остаје претежно *фамилиарно*, дакле *приватно божанство*, дочим је грчки херос еволуцијом постао *јавним* божанством. Тако се Тезеј у Атини истиче над осталом масом атенских племенских хероса и постаје општим херосом свих Атењана, тако Theras из племена Aigida постаје херосом свега житељства отока There, који је он населио.

И Грци имали су додуше нарочита божанства, која су била специјални заштитници домаћег огњишта као и римски Лари. То су θεοὶ ἐστιοῦχοι; али ти су били богови вишега реда и то нарочито Ζεὺς ἐστιοῦχος а који пут и Деметер, а не као у Римљана полубогови или божанства нижега реда, као што су Лари и већ с тога било је на грчком територију искључено, да би они нижег реда, као што су Лари; и већ с тога било је на грчком територију искључено, да би они нижега реда потиснули више.

Дочим су Лари, осим ретких изнимака, *анонимни*, грчки су хероси *епонимни* т. ј. они своје име дају у наслеђе својим потомцима, односно следбеницима а уз име добивају и оне становите особине, које их карактеришу као индивидуалне личности. За то је у грчкој уметности сваки херос иконографски израђен као *индивидуални лик*, дочим је римски Лар приказан као *тип*, увек са истим иконографским особинама. И ако је у Грка херос од старине јамачно био у вези са становитом фамилијом или династијом, његов се култ проширује скоро на општине, градове па и становите земље. Од патрона фамилије, он постаје патрон општине или града. Овој је еволуцији била у прилог тенденција генеалогизације, која у VIII. VII. веку пр. Хр. ствара генеалогске епе а упоредо и изграђује поједине херојске митосе са нарочитом тенденцијом, да хероса прикаже не само кио заштитника фамилије, него као заштитника, добротвора и јунака читавог народа. Митоси стварају и изграђују хисторију појединог хероса и дају већ од дипилонске добе даље уметности безброј мотива за уметничку обраду. Епизоде из живота хероја гравирају се већ на ножним плочицама дипилонских фибула, оне се обрађују на каснијим вазама геометриског стила, множе се на протокоринтским а у V. веку, оне су неисцрпиви извор за инспирацију керамичких сликара црнофигурастог стила. Уметност изобљује првотне примитивне контуре хероса, она их оплемењује и тако га она уздиже на далеко виши културни степен, него су били римски Лари у доба, када су Римљани дошли у ближи дотицај са Грцима. У тим је приликама опет разумљиво, да ниже развијени култни мотиви нису били кадри, заменити и потиснути оне, који се налазе на вишем еволуционом степену а ми то видимо свуда на подручју религије, јер су Римљани, и ако су били Грцима политички надмоћнији, евокацијом преузимали божанства од Грка а не обратно или су своја хеленизирали. Култ се Лара дакле, по Балкану није могао ширити грчким земљиштем а ни преко овога. Под грчким се дојмом могао пропагирати култ хероса и он се доиста ширио, као примерице култ т. зв. *Трачког јахача*, прототипа Краљевића Марка, на трачком подручју, који је херос у грчком смислу, јер није везан уз фамилију, него припада целом народу.

Да је, уза све то, на грчком тлу у хомерско или предхомерско доба култ хероја имао исте облике као и култ Лара, врло је вероватно, Додуше у Хомера о томе нема никаквих трагова, али то је разумљиво. Хомер је песник прафеудалне аристократије, он пева о великом ахајско-тројанском сукобу, о краљевима и анактима Ахајаца и Тројанаца, о великим олимпијским боговима а на прости народ, на интимне појаве кућног живота па ни на божанства нижега реда, он се не обазире. Он није етнолог и не обраћа пажње на божанства приватног домаћег култа па чак и музу, коју зазива у инвокацији првих хексаметара свог спева, он називље божицом. Уза све то сачуваше се и у класично доба многи обреди, слични онима у култу Лара. Тако се култ хероја обично концентрира на његовом правом или умишљеном гробу: Агамемнонову у Аргосу, Ахилову у Тесалији, Ајасову на

Делосу, Протезилајеву на Херзону. Ту дакле постоји карактеристична веза са хтоничним култом. И код жртава херојима, које се врше у облику свечаних гозба (ξένιον), позива се, херос нарочито, да суделује као гост. И херојима се жртвује на домаћем огњишту (ἑσχάρα), жртве су у главном родови и колачи (ψαίστα) а да се при томе кадило тамјаном, доказују thymiateria, често приказана на рељефима, на којима се приказују овакве херојима намењене жртвене гозбе. И у херојском култу играју либације ону исту велику улогу, као и у култу Лара, а да ту није смела фалити ни светиљка, доказ је, по Луцијану, Philos. 21. гласовити лекар Антигонос, који је пред кипом хероја лекарства палио вечно светло. И у Грка постојало је мишљење, да залагај, који пада из уста или из руке, припада херојима, као у Римљана Ларима (ср. Плутарх, quaest. gr. 64, Диоген Лаерт. VIII. 32). Коначно вреди спомињати и ту особиту аналогију: код свечаности у част хероја у Фигалији, по Атенеју, IV. 149, ц., смеју суделовати робови и деца, дакле они „tenuiores“ по римском схваћању.

Из свега тога следи, да је у Грчкој некоћ о значењу хероја постојало исто мишљење као о Ларима у Риму и под овом предпоставком било би оправдано мишљење Д-ра Милоја Васића, да је крсна слава аналогон и херојском култу Грка. Тиме дакако није доказан и други део тезе, да је тај култ трачкога порекла или да су Грци на његово ширење имали икака утицаја. Зашто он не потиче из Трације, казао је већ Скорић: јер баш на трачком подручју крсне славе нема.

Прапорекло култа Лара и славе.

Треба да решимо задње питање, где је прво порекло римском култу Лара? Изгледа, да су Римљани већ у давно доба имали осећај, да култ Лара није италског порекла а до тог су мишљења могли доћи опажањем да он, од искона постоји само у Латина — можда још и у Етрушћана? — док код других италских племена фали. Он дакле није аутохтон а да му протумаче постање, конструирали су онај лепи венац прича, које су Виргилу послужили као тема за његов епос и које обрађују митску праповест Рима. Енеја, након разорења Троје, оставља домовину и бежи у свет, да нађе нову постојбину. На леђима носи саката оца Анхиза а за руку води сина Асканија; али бегунац — зато „побожни Енеја“ — носи уза се и своје пенате или боље свога Лара; јер нема сумње, да су ту каснији песници изједначили ова два имена сродне врсти кућних божанстава. Након дугог лутања по свету Енеја долази у Италију, оснива Лавиниум и гради, по верзији Тимаиоса из Тауругене, тамо храм, где је поставио тројанске пенате т. ј. свога *Лара*.. Да је Енеас¹ носио собом Лара а не тројанске пенате (N. b. он и није Тројанац, него Дардан!) то доказују већ споменута два новца, један кован у Аинеји, где је приказан бег Енејин, други кован од Цезара, где Енеја у испруженој руци држи Лара, дакле *Lagorhog*. Светиште саграђено у Лавинију Енејином Лару, зове се у једном натпису, C. I. L. X. 997, *sacra principia populi Romani Quiritum pominisque Latini* и оно је заједничко светиште латинског савеза. Од Енејина сина Јула изводи римско племе Јулијеваца своју лозу *hic Caesar et omnis Iuli progenies* вели Виргил VI. 789 а пенате (т. ј. Ларе) Јулијеваца зове Лукан 1, 196 *Phrighiique penates gentis Iuliae*. Енејин Лар постао је дакле специјално Ларом овог племена и баш је за то Аугуст реорганизовао култ Лара, дајући му државни карактер а његовим свештеницима наслов *seviri augustales*. Ту су били меродавни династични разлози, јер се је Аугуст с правом могао надати јачању династичког осећаја у народа, ако култ Лара јулијског племена свеже са најобљубљенијим и најраширенијим римским култом Лара компиталних и фамилијарних. Из истог разлога, за промена династије, мењају се и Лари а севири зову се за Клаудијеваца *claudiales*, за Флавијеваца *flaviales* и т. д.

¹ Да је Енеја први оснивач римске државе у то су тврдо веровали не само Римљани класичног доба него и каснијег. Јустинијан у једној новели (XXVII) од год. 537, у уводу изричито вели: *Aeneas nobis Troianus rex reipublicae princeps est nosque Aeneades ab illo vocamur*.

На тројанско исходиште упућују нас и оно мало родоначелника истакнутих римских gentes, који су нам по имену познати. Тројанац је био Nautes, родоначелник племена Nautia, Саесас оснивач племена Caecilia био је друг Енејин (Paul p. 55) а исто тако и Cloelius праотац племена Cloelia (Fest. ep. 44) а праотац генса Аеимилиа, Aemilos био је син Асканијев (Fest. ep. 23). Сви ови били су у неку руку Лари својих племена. Зато Римљани сматрају не само Енеју као deus indiges (Aen. XII. 794), него су и његови пратиоци за Римљане постали домаћи хероси, dii indigetes (Tibull. 2, 5, 43) или по Вергилу, geogr. 1. 494, patrii di indigetes. Они су, дакле, веровали, да је култ Лара тројанског порекла, пренесен од тројанских бегунаца под Енејиним водством у Италију.

Истина, све што Хомер пева о бојевима око Троје а Вергил о Енејиним тумарању, није историчко, него прича, митос и неподесно, да дословно схваћено, буде потврдом било које знанствене засаде. Међутим, ако те митосе схватимо као поетички рефлекс фактичних догађаја, нарочито једног великог етничког покрета, онда те приче добивају посве друго лице. И ако су све личности Илијаде од Хектора до Ахила личности двојбене реалне основе, борба око Илиона је исторички постојала, јер је она рефлекс, проузокан сукобом Ахајаца и тракоилирског житељства, насељена на обалама Мале Азије. Та борба била је у истину можда много жешћа, него ју Хомер описује, а резултат је био, да је испред Ахајаца морао бежати не само Енеја, него и велики дио житељства Троаде те си тражити нову постојбину. Паралелу овом селидбеном покрету имамо коју стотину година пре, када се под притиском истих Ахајаца, који тада проваљују са Балкана у Грчку, морају повлачити пелазгијски Тирзени и отиснути се на море. И није можда пуки случај, да су и ови, као и Енеја, нову постојбину нашли баш на западној италској обали.

Прича о оснутку Лавинија нам дакле представља митски прехисторијат насељавања Лација исељеницима из Троаде, који понеше свој стари култ Лара те га у Италији удомише. Имајући то на уму, неће нам бити нимало необично, да је костум Лара — кратка око паса привезана туника и calceus, како га је утврдила римска иконографија, по свом кроју малоазијског порекла, слична костуму Перзеја, Атиса и других малоазијских божанстава.

Пошто се је житељство Троаде састојало од трачких и илирских елемената настаје за нас питање, да ли је Енеја, то јест група исељеника, коју он персонифицира, била трачког или илирског порекла? На то нам питање даје најбољи одговор Хомерова географија, која је врло поуздана. У Илијади В, 819, вели се: Δαρδανίων ἄντ' ἤρχεν ἐνς παῖς Ἀγχισάο Αἰνέας, дакле Енејас владао је земљом Дарданијом. Ова Дарданија стере се од подножја брда Иде према Илиону, јужно до Скепсиса и северно до Хелеспонта. Главно место био је ту град Дарданија, по Илијади, Υ, 215, саграђен пре самог Илиона. Ти Дардани, по којима је прозвана земља, били су сродни Тројанцима, јер, по генеолошкој причи, Илиос, саградио је Дарданид Илос, син Троса. Дардани нису били, као остала племена око Троје Трачани, него Илири. Њихово име још данас живи у арнаутском језику, јер dardhan = значи „сељака“ дословно човека који гоји крушке (dardha = крушка) и било би према томе аналогија хрватском *шљивар*. Главна маса Дарданаца живела је у срцу балканског полуострва око горњег Вардара и одавле на север све до Ниша. Од ове масе одцепио се огранак у доба, пре него је постојала Троја, те је прешао Хелеспонт и населио се у Троади.¹ То је било јамачно под притиском прве сеобе Ахајаца са Балкана у Тесалију, као што су борбе око Троје одраз задње фазе ахајске експанзије, која их води до малоазијске обале а бег Енејин опет одраз коначног ефекта ових борба, услед којих су житељи Троаде присиљени, да остављају свој завичај и да га уступе ахајским и еолским колонистима, који од тада у том углу Азије добивају превласт.

Енеас као Дардан представник је дакле *Илира* а култ Лара, који он уводи у Италију, био је јамачно *старином илирски култ*.

¹ Види о томе моју расправицу „Дарданци“ у Гласнику Скопског Научног Друштва 1929. стр. 65.

И тако смо дошли до задње карике у ланцу аргумената, који нас имају водити до коначног порекла култа Лара, односно крсне славе. Ако је култ Лара нешто специфично илирског, онда је он могао постојати у својој примитивној форми и међу балканским Илирима и када је онда, много векова после Енејина бега, тај култ, преображен и усавршен у облику култа римских Лара, пренесен поновно на Балкан, лако је разумљиво, да је та нова форма на повољном илирском субстрату брзо ухватила корена те се временом раширила међу најшире слојеве и услед своје инерције преживела и све фазе христианизације тако, да се у христианизованом облику крсне славе могла подржати све до данашњег дана.

Једино ова претпоставка даје нам потпуни одговор на питање, зашто крсна слава постоји само у илирској а не и у трачкој, односно хеленској трећини Балкана, зашто крсну славу не славе само Срби, него су је славили и Арнаути и Хрвати, зашто то није чисто православна светковина, него јој се сачуваше трагови и међу католицима, патаренима и муслиманима.

И тако смо, по нашем мишљењу, дошли коначно до исправне дефиниције крсне славе: *она је христианизована форма латинског култа Лара, која је с малоазијским исељеницима илирске народности дошла у Италију, одатле римским упливом на Балкан, где се на повољном илирском субстрату снажно развила и насупрот христијанизације и славизирања земље до данас сачувала.*

Ларизам у сојеницама.

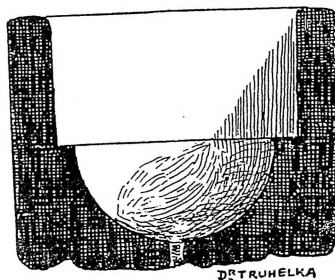
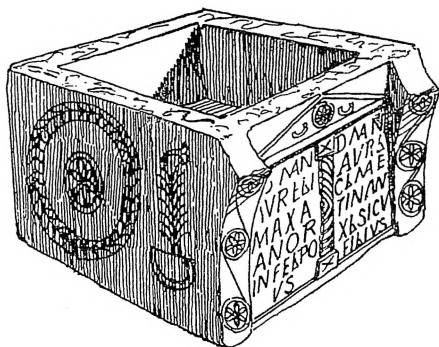
Гроб је први и најстарији locus religiosus па је разумљиво, да хтонични култови у формирању религија играју важну улогу. Главни обреди, којим се поклоницима на гробу исказује штовање и љубав потомства, су жртве у облику хране и пића, које се испрва доприносе на самом гробу, на кому се у ту сврху гради посебни олтар у облику bothrosa т. ј. округле каменом ограђене јаме, која служи као огњиште, на којем ће се испећи жртве и улевати либације. Та јама нема озидана дна, него је у непосредној вези са земљом, у којој лежи мртац и то зато, да допринесене жртве могу доспети до њега. Такав је био жртвеник на гробницама микенских анакта на агори у Микени и други сред ауле палаче у Туринсу, дакле под крај микенске периоде. У доба геометријског стила те ботросе замењују големе амфоре, какве су нађене у већем броју на гробљу пред Дипилоном у Атини. Те су амфоре до половпце укопане у земљу над самим гробом и у њима су Грци доба дипилонског и геометријског стила допринашали жртве и даће покојницима. И оне, као и пријашњи ботроси, немају дна. Празор обим амфорама су можда клепсидри сличне вазе из мегалитских гробница северне Немачке и Француске, које такође немају дна. Из истих разлога имаду они лепи т. зв. гробни lekitosi, којима су Атењани класичне добе украшавали гробове, на дну четвасту рупу, јер и она представља у неку руку везу или комуникацију, која и након смрти треба да постоји између покојника и потомства. Кроз њу допирале су до покојника либације, које су се улевале, мирис тамјана, којим се кадило, молитве и инвокације, намењене покојницима. И у римско доба наћи ћемо нешто слично. Има надгробних stela које на горњој плохи имаду уклесану котласту удубину провиђену на дну рупом, која је помоћу земљане или металне цеви комуницирала са гробом, или је та цев изведена на коју од предњих страна у нарочито грло, у које су се улевале либације, које би текле у гроб. Такове гробне споменике навео је Дурм,¹ а Делатре² нашао је у Картаги надгробне споменике, који су били изнутра шупљи а кроз цев у њима дотицале су либације у нарочити реципиент у облику урне или амфоре, постављен у гробици. Слични распоред установио је и Мау у Риму и Помпејима.³ Напокон имамо и ми

¹ Дурм, Baukunst der Römer 747.

² Revue archéol. 1888. II, 152.

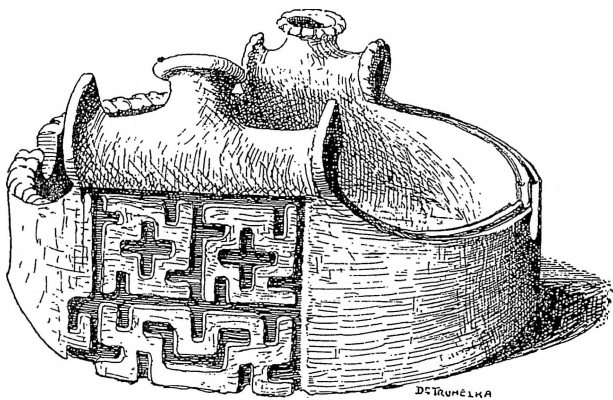
³ Röm. Mittheilungen 1888, 126, 138.

на нашем територију нешто слично. У Дољанима код Бихаћа нађена је циста од миљевине особита облика (сл. 2). То је камени кубус у облику сандука,

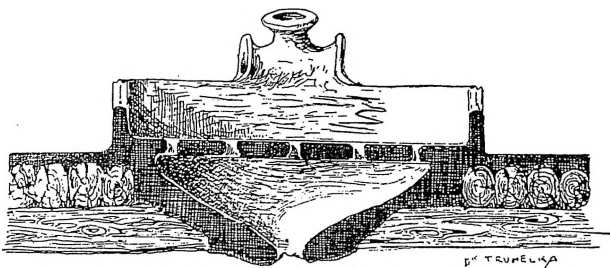

Сл. 2. — Римска циста од миљевине из Дољана код Бихаћа, која служи као *resertaculum* за либације, намењене покојницима под њом.

на прочељима провиђен натписом и орнаментима; али дно сандука није, као обично у мртвачких циста равно, него полукружно удубено и има у средини рупу. Пач¹ је овај споменик детерминирао као „сандук за пепео без поклопца“, међутим је ова детерминација крива, јер она зделаста удубина, по нашем мишљењу, није ништа друго, него левак, кроз који ће се улевати либације намењене покојнику, чији останци нису били похрањени у том сандуку, него у земљи испод њега, било сахрањени, било спремљени у нарочитој жари. Она рупа у дну представља везу између гроба и надгробног света а да је таква веза постојала и у случајевима, где је — како смо видели — у сојеницама Доње Долине покојник сахрањен испод саме куће, за то имамо доказа у истим сојеницама. Између оних, лепим свастикама и меандрима украшених, округлих огњишта (сл. 3), која су типна за ове сојенице и која су несумњиво служила као домаћи жртвеници — *εσχαράι* —, нађено је и уломака овакових огњишта, чије је дно било решеткасто прошупљено а испод њега од иловаче изидани левак, који завршује доле у ужу цев, која иде кроз подницу куће у доњи део зграде, где се налази у тло забито коље, што носи кућу и подницу насеља и где су, како смо споменули, били сахрањени мртваци (сл. 4). Описујућ ову конструкцију огњишта²

Сл. 3. — Кућни жртвеник моделиран од иловаче и украшен свастикама из сојеница у Доњој Долини на Сави ниже Бос. Градишке.

Сл. 4. — Прорез кроз слични жртвеник из исте сојенице, који приказује конструкцију поднице, која дозвољава да либације доспеју непосредно до саме гробнице.

¹ Гласник Зем. Муз. 1914. 219.

² У Гласн. Зем. Муз. 1904. 229 сл. 41.

био сам испрва мишљења, да она има чисто техничку сврху, да на име аутоматски са огњишта одстрили пепео, који би кроз овај левак падао испод куће. Данас, међутим, мислим, да тај распоред имаде то значење, да успостави везу између кућног жртвеника и гробнице под кућом, да би жртве и либације, које би се горе, у кући допринашале, кроз онај канал, доспеле до гробнице. То је дакле у неку руку уметно конструирани *кућни bothros* а онај левак има исту функцију као и шупље дно дипилонских протесисваза или атичких гробних лекитоса, и, да пођемо даље, исту, као и *cataracta* у старохришћанских меморија, сазиданих *supra corpus martyrum*.¹

Ако је ово тумачење исправно, онда можемо поћи и корак даље и утврдити, да кућа, односно кућно огњиште, постаје у хтоничном култу по којника објект, у кому се култни обреди први пут обављају *под кровом* а не више, како је то пре бивало, искључиво *sub divo*, а као даљња последица ове тезе следи, да се је први прави храм развио из куће.

Да је домаће огњиште од искона *bothros*, дакле жртвеник, могли би закључити и по тому, што се оно у арнаутском језику и данас још зове *вотра* а ствар је филолога утврдити, није ли с истим кореном у вези и реч *atrium*, где је, у римској кући, смештено огњиште, које служи као домаћи жртвеник.

Развој храма из сојеница.

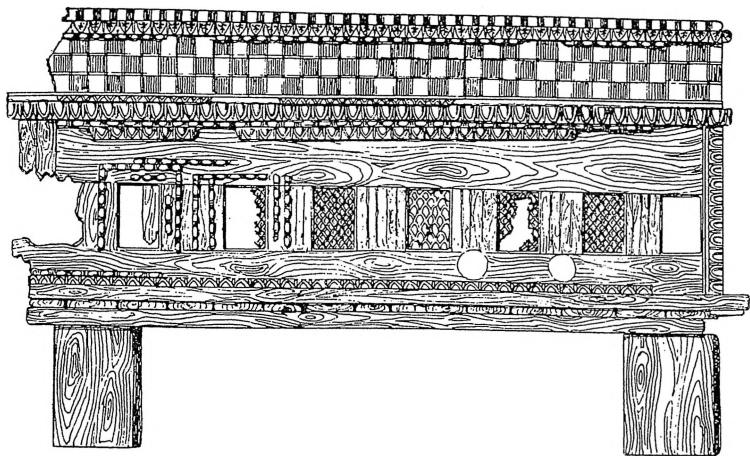
Познато је, како је већ Витрув конструктивне елементе дорског храма извео из дрвене архитектуре. Ту идеју прихватио је и Јаков Буркхардт (Griech. Kunstgesch. III. 41) а за њим и Семпер у свом познатом делу о стилу. Док су оба у првом реду имали у виду, да путем еволуције из дрвене архитектуре протумаче стилске елементе грађевине, пошао је П. Сарасин² знатно даље. Имајући као Швајцарац пред очима толике остатке прехисторичких сојеница, у којима је дрво искључиви грађевни материјал, није чудо, да је дошао на идеју, да грчки храм, нарочито дорски *peripteros*, није ништа друго, него камена репродукција сојеничарске куће, при чему је ступовље, које опасује *pteron*, аналогно дрвеном кољу, на коме почива подница сојеничарске куће, *architravi* одговарају брвненим зидовима а *tympatron* ластавици или забату у прочељу крова те куће. Главни аргументи за Сарасинову теорију, осим нападне вањске сличности, су цитати, из којих произлази, да су елементи архитрава, у камене архитектуре редовито масивни, у доба, када су они прављени још од дрвета, били шупљи и за то он наводи цели низ цитата из Паузаније (V. 20. 4)? Еурипидове Ифигеније на Тауруди, ст. 113. и т. д. Поједине саставине архитрава одговарале би саставним деловима брвњаре и то *epistil* је доња венчаница, *triglife* и *metope* били би зид са прозорима а *geison* или *corona* горе одговарала би горњој венчаници. Ми ћемо ово не само прихватити, него и надопунити. Пре свега тиме, да смо мишљења, да се име *triglife* не односи на три зареза, јер наводимо *γλυφίς* значи зарез, бразду. Нећемо прихватити с разлога, јер се триглифа у истини не састоји од три зареза или углате жлеби, него само од два. То се име по нашем мишљењу односи на ступиће „трипут обрзане“, јер *γλυφέω* значи резати, *scalpage* и ако те ступиће боље погледамо, наћи ћемо доиста, да су они у три брида отесани, са равном плохом у прочељу и две косе у њеним пређашњим угловима. По три уско међусобно стиснута така ступа чине заједно оно, што Витрув зове триглифом.

Зид дрвене брвњаре конструира се на два начина: или да се брвна полажу на венчаницу у хоризонталним редовима а у угловима заглављују „на осек“, или се брвна у густом низу засађују вертикално у доњу венчаницу и вежу горњом. У првом случају требало је врата и прозоре из зида тек истесати или изрезати, у другом случају је процедура била лагља те се тамо,

¹ Ср. о томе што сам писао у Гласнику Скопског Научн. Др. III. 80.

² Entwicklung des griechischen Tempels. Ztsch. für Ethnologie etc. Berlin 1907, 57.

где треба да буду врата и прозори, једноставно ступци нису усађивали. Представимо ли си, да су ова вертикална брвна, ради лепшег изгледа с лица фасетирана са три фасете (γλυδίφες) и да их је између прозора — ὀπή — редовито по три, онда смо на најприроднији начин добили низ триглифа који измеђује са метопама или прозорима. При томе не треба нам сметати, да μετόπη значи нешто, што је између прозора, јер је то и *окно* прозора. Ово

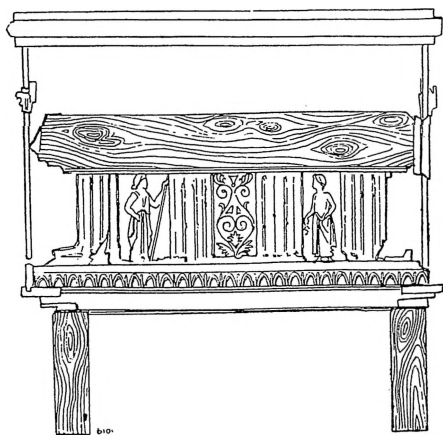

Сл. 5. — Старогрчки дрвени lарнах из Кул-Обе код Керча на Криму у облику куће, чији зидови представљају елементе дорског архитрава. Слика је по Dahremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines fig. 6100.

наше схваћање потврђује нам и један дрвени *larnax* из Кул-Обе код Керча на Криму, који приказујемо у *сликама* 5. и 6. Он има облик куће, чији зидови предочују главне конструктивне делове архитрава: трочлани епистил, ред триглифа и метопа и широки гејзон. Нарочито је јасно на њем приказано, како триглифе произлазе из вертикалних брвана и како метопа, као прозор, добива разне врсти решетке — transennae — а с уже стране место њих фигуриране плоче, дакле *метопе* касније добе.

И обзиром на епистил можемо Сарасиново тумачење надопунити. Познато је, да је дорски епистил једноставна, размерно широка греда, која се међутим у јонског стила састоји из три хоризонталне фасције. До те раздеобе у три конструктивна елемента могло је по нашем мишљењу само доћи на основу дрвене конструкције поднице сојеница. Ова на име почива на гредама, положеним хоризонтално на главице коља (у каменој архитектури ступова), на тим гредама или *подвалама* леже густо поређане *облице*, које сачињавају подницу сојенице а над њима почива тек доња венчаница, која служи темељем кући. И да ова три дела: *подвала*, *облице* и *венчаница* одговарају оним трим фасцијама јонског епистила, за то имамо доказа у низу споменика, који нам ту еволуцију доста јасно предочују.

На ступу, који је између два лава уклесан у тимпану врата микенске тврђаве, видимо три реда греда, једна више друге. Горња и доња су хоризонталне, средње трансверзалне, тако да видимо само округле главице у

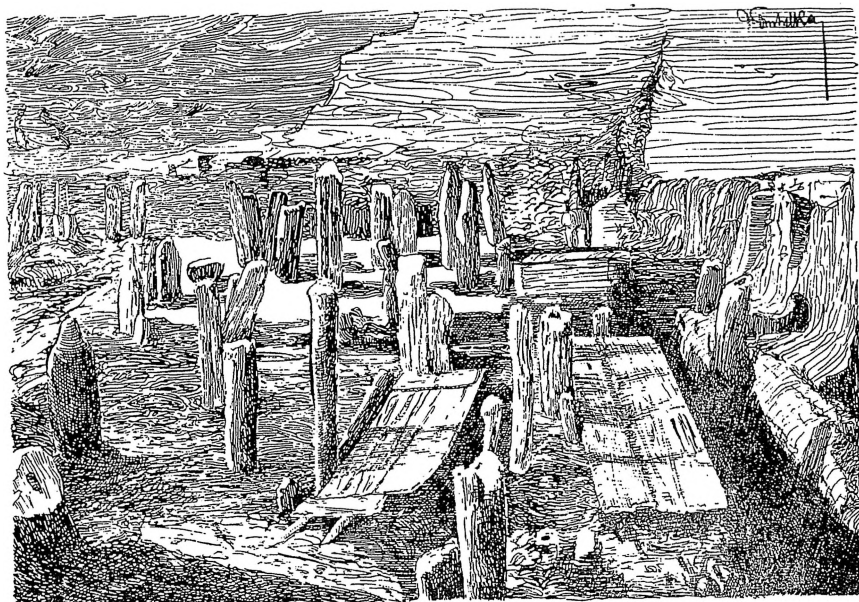
Сл. 6. — Уже прочеље lарнаха из Кул-Обе. По Dahremberg-Saglio, Dict. des ant. gr. et rom. fig. 6101.

густом реду нанизаних облица, онако како то видимо и у подница долинских сојеница.

Посве исти распоред наћи ћемо и у прочеља пећинских гробница у Бенихасану у Египту, где је епистил такођер трочлан: две греде уздуж а међу њима густе низ облица. Слични грађевни мотив приказан је и на уломцима зидних сликарија палате у Орхоменуосу¹ а исти ћемо наћи и као

Сл. 7. — Једна гробница откопана испод поднице кућа сојеница у Доњој Долини на Сави.

Сл. 8. — Две гробнице откопане испод поднице кућа сојеница у Доњој Долини на Сави.

епистил на улазним вратима у т. зв. Атрејеву ризницу у Микени и на онима друге куполасте гробице недалеко од ове.² Ту су чела облица украшена розетама, да се архитектонски ефект повећа. Ови примери тим су занимивији, што нам непобитно доказују, да је епистил од искона трочлана конструкција поднице, начињене од облица и посве је разумљиво, да им место изнад

¹ Ср. и Abhandlungen Münchn. Akadem. 1909.

² Сравни реконструкције у Perrot-Chipiez, Hist. de l' Art dans l' Antiqu. VI; tab. VI и чешће.

ступовља може бити само онда оправдано, ако претпоставимо, да је ступовље аналогон кољу, које носи подницу сојенице.

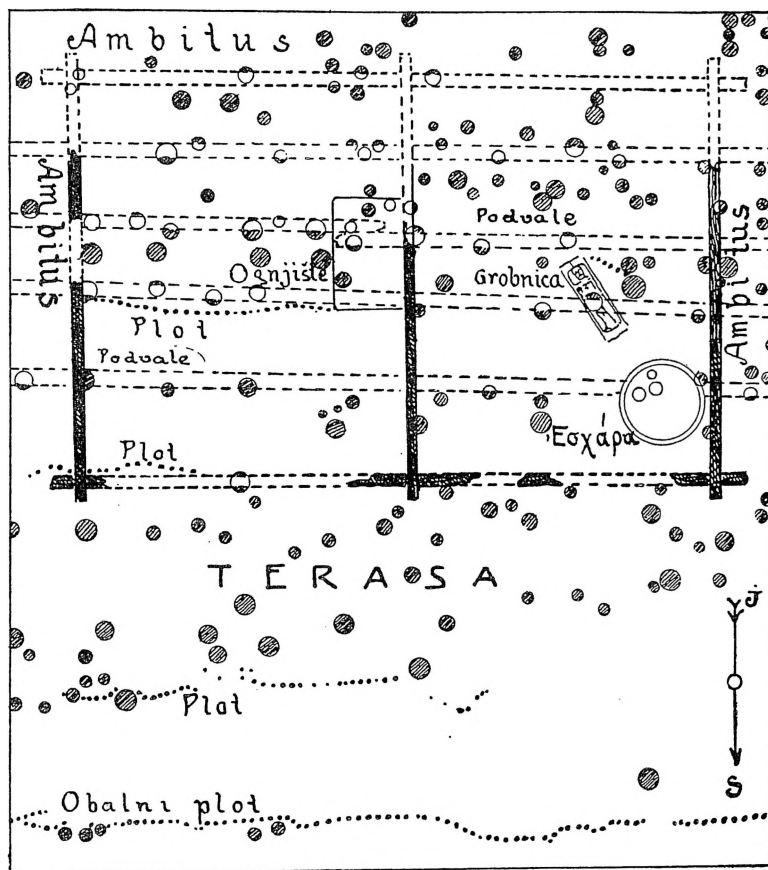
Све ово нам служи за успоставу формалне сличности и сувислости између сојеничарске брвњаре и дорског периптероса; али у долинимским сојеницама наћи ћемо и доказе, да је и тип храма као сакралног објекта произашао из типа такве брвњаре. Споменули смо, да се под брвњарама у Д. Долини нашло, 6 гробница. Сахрањенике сматрамо у неку руку као Ларе фамилија, које су у њима становале и на својим огњиштима им допринашале жртве (сл. 7. и 8.). Нека од тих огњишта помоћу канала испод решеткасте поднице комуницирала су са простором између коља, где су били грбови. Постојао је дакле стални хтхонични култ, намењен овим грбовима и тиме зграда добива неко, макар још приватно, сакрално значење. Пошто су се под кућама налазиле гробнице а простор између коља је био отворен, те је, како су показали трагови ђубрета, овде лети пландовала стока, захтевао је најелементарнији пиетет према покојницима, да им се гробља оградe, да их не разгази и не опогани стока. То се учинило било обичном оградом од врљика, било тором оплетеним од плетера и тако тај заграђени део испод куће, опасан наоколу кољем, постаје први ембрио *cele*, која ће постати најбитнијом саставином грчког храма и њеним главним светиштем, као што је и гроб под кућом био главним светиштем фамилије. Што је до сада било тек субстрункција куће: *pteroma* са ступовљем и *cella* између њих, постаје у храма главним делом а кућа, која је некоћ била главно, сада постаје тек споредним архитектонским украсом архитрава, у неку руку тек реминисценцијом на први извор, из кога се развија дорски периптерос и на времена, када је кућа била и храм.

Занимиво је за *целу*, да се она грчки зове *ναός*, лат. *pavis*, дакле *лађом* и да за ознаку целе сви европски језици употребљавају реч, која значи лађу или брод: тал. *pave*, фр. *nef*, нем. *Schiff*. Још је занимљивије то, да још ни једном филологу није пошло за руком, да протумачи, како је дошло до тога, да се једном те истом речи означају два така хетерогена појма, као што су лађа и цела храма или црква. Ископине у сојеницама Д. Долине изнеле су и ту једну чињеницу, која би нам могла дати за то неко, бар вероватно и ако не коначно, тумачење. Између коља, што ту у густим и на око неправилним низовима носи подницу кућа и читавог насеља, нађена су два чамца истесана из храстових дебала. Један, на једном крају одломљен, био је око 6 м. дуг, други читав око 13 м. Ти чамци били су извучени на сухо и похрањени у празном простору испод кућа, који дакле служи као спремница. Тај исти обичај постојао је и у модерних сојеничара, у читавој Посавини, где је народ, пре регулације Саве у поплавном подручју, до у најновије доба, своје куће градио на сојеницама као и прехисториско пражитељство те би своје чамце, да их вода преко ноћи не однесе или когод не украде, извукао на сухо и похрањивао испод подница кућа и између коља, што ју носи. Тај простор служио је дакле у исту сврху за коју служе и т. зв. *орсани* у средњем веку у приморским градовима јадранске обале. За то ми се не чини невероватним, да се у неко старо доба прозвао и простор испод кућа, који служи спремиштем лађе, *лађом*, *ναός*, *pavis* и да је овај назив у касније доба пренесен и на целу храма, произашлу из овог простора испод кућа прехисториских сојеничара.

Да се по лађи прозвао и простор, у којем се она похрањује није ништа необично, јер ми имамо аналогију у томе, што се у Посавини свака стаза, или рампа, која са обале води до Саве зове *бродом*, јер се ту не само црпе воду него и укрцава у чамац или лађу, дакле у брод. Таких „бродова“ има безброј с обе обале Саве а зову се или по селу, које се њима служи или по власнику, пред чијом су кућом: Шокића брод, Петровића брод и т. д.¹

¹ Отале и име градовима Славонски и Босански Брод.

Да ово што смо рекли није пуста хипотеза без реална основа, види се из приложена два нацрта једне од 12 у Д. Долини ископаних сојеничких кућа. Један нам у тлорису представља на око замршени лабиринт коља, које носи подвале поднице сојеничарског насеља а на њој остатке куће у облику дугољасто четвртасте брвњаре са прочељем окренутим према истоку и отвореним тремом према северној обалној страни. Подница се састојала од густо пореданих облица и цепаних дасака, које су у нашем нацрту испуштене, да се види, што се под њом налази. Зграда била је попречним зидом раздељена у два дела а доказ тому су 1) остаци брвана тога зида сачувани мјестимице а 2) чињеница, да у згради има два огњишта, једно у средини тик до преграде и друго, по сачуваним остацима судећи, уметније ограђено у северозападном углу и на њему понаслана велика множина земљаних призма за грејање.

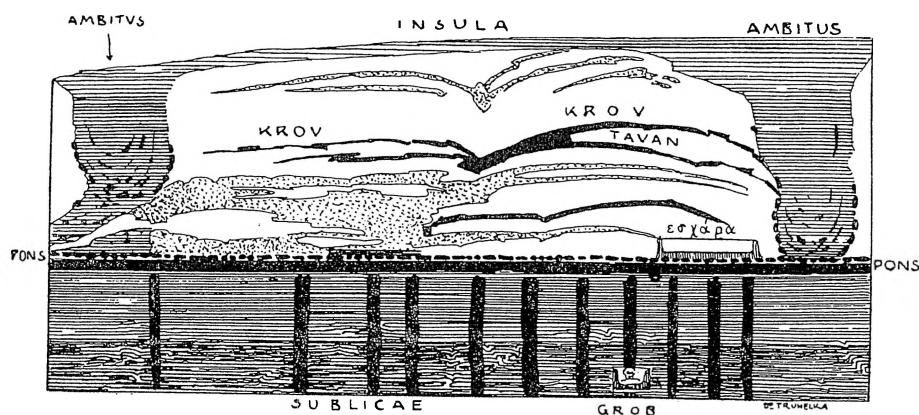
Сл. 9. — Хоризонтални план једног дела сојеница у Доњој Долини, на коме се налази кућа са кућним жртвеником и гробницом испод њене поднице.

Испод ове просторије између коља субструкције нађена је у земљу укопана гробница са прилично очуваним скелетом, похрањеним у лијесу истесаном из храстова лебла у облику корита или валова.

Врло инструктиван је вертикалан прорез (сл. 10.) односног одсека сојеница, јер нам показују доста јасну стратиграфску слику. Најдоњи слој је модра стара иловача савске долине, у коју је укуцано коље. Простор над њом па до поднице испуња наплава са разним културним слојевима, помешана са много карбонизираним наплављеног дрвља и других органских твари, услед чега је овај слој тамније боје. Над њим се уздиже слој поднице, која се састоји од низа густо пореданих облица или цепаних дасака а на њој стоји кућа, тако рекућ фосилизирана, јер је њена нутрина испуњена жућкасто смећим светлијим

слојевима млађих наплава, који уклапају останке некадање дрвене грађе, дочим је тај четваста наплавни блок из вана опасан тамнијим наплавним слојем са много угљевља, наплављене дрвљад и разних уломака и останака. Таква два тамна вертикална слоја широка 1'30 одн. 1'60 м. деле кућу од обих суседних и они представљају улице или т. зв. *ambitus*, који је по старим правним назорима морао постојати око сваке куће. *Lex XII tabularum* прописује, да овакав амбитус мора да буде најмање $2\frac{1}{2}$ стопе широк а по својој битности он одговара грчком *ἔρκος* лат. *herctum* т. ј. обору, који треба да омеђава свако кућно огњиште. Тај *herctum* је дакле света отрада кућног божанства, која га дели од суседних¹ и он, по римском праву, има ту правну последицу, да један зид не може бити заједнички двома кућама.

Пошто се *ambitus* знатно разликује својом саставином од слојева у нутрини куће и пошто су ови потоњи претежно чишћи, финији са мање органске примесе, то из тога закључујемо, да се нутарњи слој слегао, још док су брвна околних зидова била у свом првотном положају и она су својим шупљинама служила у неку руку као филтер, који крупније грађе не пропушта, те се слегао унутра само ситни муљ а не остала наплава крупније конзистенције. Само на врата која су се под притиском струје отворила,

Сл. 10. — Вертикални прорез једног дела сојеница у Доњој Долини приказаног на сл. 9, који приказује остатке дрвене конструкције зграде и главних наплавних слојева.

прострујала је и струја са крупнијим грањем и та струја јасно је обележена у источној поли нашега нацрта са дебелим, тамнобојним слојем, који тај простор деломце испуња и сиже до преграде, што одваја обе просторије куће. И баш тај тамнији слој сигурно нас упућује на то, да су се врата у овој кући налазила на источној страни и да је кућа била раздељена у две просторије, од којих би предња била *megaron*, стражња *thalamos*. Та се раздиоба лепо разабире и у сачуваној конструкцији крова, који се наравски срушио те је иструнуо, али се ипак јасно истиче као црни угљенасти слој. Дочим је тај кров над предњим делом једноставан и танак, над стражњим је двострук те доњи део представља *строп* собе, горњи *кров*, дочим је простор између оба слоја био *таван* и служио за спремницу живежних намирница а нарочито жита, кога је ту нађено у великим количинама. Огњиште у соби под овим таваном представља *ἑστῆρα*, кућни жртвеник, који се налази скоро непосредно изнад гробницом испод куће и нема сумње, да сва три елемента: гроб, огњиште и кућа представљају једну сувислу целину реалних објеката, који ће се после у симболичној форми испољавати у култу Лара у вези са фамилијом и кућом.

¹ Ср. о тому Festus s. v. *ambitus*. Varro de ling. lat. V. 22. Tac. Ann. XV. 43.

Aineas Larophor.

Сл. 11. — Сребрни денар Јулија Цезара, на коме је приказан Енејас као Larophor.

На сребрном денару Цезаровом, који на реверсу приказује Енеју и чију репродукцију доносимо по слици 152 у Dahremberg-Saglio. Diction. des Antiqu gr. et rom. Енеја носи на левом рамену саката оца Анхиза а у нешто испруженој руци мали кипић. Cohen, описујућ у свом нумизматичком делу тај новац, је мишљења, да је то тројански *паладиј*. Међутим ово мишљење је криво, јер се Атена редовито приказује са туником спуштеном до земље тако да јој испод руба једва провирују прсти ногу а никако онако високо одигнутом туником — *succinta* — као што је ту, јер јој руб сиже једва до колена. Атена редовито се приказује кацигом на глави, која ту фали а место ње овита је око чела и темена избочена округла гужва, која ништа друго не значи, него цветни венац, дакле уз одећу и други атрибут Лара. Трећи његов атрибут је *rhyton* који држи у одигнутој левој руци и који никако не припада Атени. Коначно фали битни атрибут Атене, *егид*, а место тога има на десној руци нешто што наличи округлом штиту, али како је ситна микроглиптика у ове фигурице могло би то исто тако представљати и патеру, коју Лар редовито држи у десној руци. Једини атрибут Атене, који ту налазимо, је копље, али и оно није у положају типном за Атену, јер она, ако је приказана у мирном положају држи копље обично окомито, а ако је приказана као *Athena Promachos*, копље је хоризонтално у одигнутој десној руци у ставу бацања. Копље је у осталом такође један од атрибута Лара, дакле у нашем случају четврти иконографски атрибут, који нам даје право, да у овој фигурици, што је Енеја држи на десном длану, назиремо Лара а не тројански паладиј. Према томе можемо Енеју на овом Цезаровом новцу прозвати *Larophorom*.

Лар из Стобија.

Међу налазима, што их је г. проф. Др. Вл. Р. Петковић у лету године 1928. ископао у Стобима један од најзанимљивијих је бронцана статуета Лара нађена заједно са статуетама Антонина и Фортуне. Добротом његовом могу да у две слике објавим тај красни налаз и да га са пар речи прикажем (сл. 12. и 13.). Лар приказан је у типном облику витка, грацилна младића са цветним венцем (согопа) на глави, одевен туником, високо над колена засуканом (*succinta*), лева му је рука одигнута те су јој прсти на жалост одломљени а исто тако и *rhyton*, који је држала и који се изгубио. Десна рука одломљена је испод лакта те фали такођер, тако да не знамо, да ли је држала патеру или ситулу. Ноге одевају од кајишева сплетене, опанку сличне ципеле — *endromides* — стегнуте изнад глежања, у којих на врху провирују прсти. Особито лепо приказан је плешући ход — отале *Lares ludentes* — у грациозној, али дискретној кретњи, ситно корачајућих ногу и у живахном распореду набора тунике, која се приљубила уз торзо и ноге и чији се доњи руб, услед нагле кретње, раширио и повио у два, струјом ветра заобљена крила. Та кретња изражава се не само у формацији набора предње стране, него и с трага, јер су они и тамо детаљно израђени а само у средини фале детаљи у широкој прузи до рамена, јер је ту статуета била очито прислоњена уз позадину и уз њу, како се разбире по дугуљастој дубокој рупи између обих лопатица, причвршћена. Костим овог Лара има једну особину, која се иначе на познатим сличним киповима није често запазила. Низ тунику простиру се наиме од

предњег руба, преко рамена до стражњег руба две паралелне пругице, удубљене у бронзану површину, у које су биле укуцане одговарајуће пруге сребра, које су се својом светлијом бојом истицале над тамнијом бојом бронца. Те две вертикалне пруге, које су местимице сачуване а местимице испале, али им се још добро разазнаје бразда, су типни *clavi*, којима је редовно била урешена *tunica clavata* римских сенатора и витезова. Према ширини својих пругица звала се *tunica laticlava* или *angusticlava* и била је *ornamentum*, којим су се дичили чланови фамилија сенаторског или витешког ранга.

Лар из Стоби није први екземплар, на коме је запажен овај украс. L. Heuzey приметио га је на једној статуети ватиканског музеја¹ и на неким зидним сликаријама у помпејанским лараријама. У збирци British — Museuma у Лондону, где има лепа серија од 17 Лара, два су од њих (бр. 1571 и 1574) такође урешена са сребрним *clavus*-има и то у једног је сребро сачувано, у другог испало.² И ако је вероватно, да ће се број кипова Лара, који имаду овај *ornamentum*, код помније ревизије сачуваних статуета још повећати, ради се ту очито о једној ређој појави, јер судећи по збирци у Лондону иде на 8 Лара без *clavusa* тек један који их има. Ту се дакле не ради о једном типном, него изнимном атрибуту Лара, а пошто је *tunica clavata* била римски сталешки атрибут, ми си то можемо протумачити на тај начин, да Лари са клавима припадају патрицијским фамилијама, а они без клава грађанским; јер ако је Лар родоначелник, природно је, да се приказује и са „орнаментом“, који му по сталезу припада.

Ту нам се међутим, намиче још једно разматрање. *Clavus* као сталешки *ornamentum* није римског него етрушћанског порекла. Плиниј, *hist. nat.* IX. 63

прича, да је *tunica laticlava* била сталешка ношња етрушћанских краљева и *lucitopa* а када их је Тулус Хостилиус победио, да се он први одео том одећом а тек после, повели су се за њим и патрицији. Реч *lucito* била је у Етрушћана не само назив краља, него и начелника појединих од 12 градова њихове конфедерације а пошто су ови били не само вршиоци политичке, него и свештеничке власти, могуће је, да *clavi* имаду и неко сакрално значење. Свакако се најстарији представници клавус-а налазе на етрушћанским терако-

Сл. 12. — Бронзана статуа Лара, спреда, ископана 1928. у рушевинама Стоби код Градског. Репродуковано добротом г. Dr. Владе Р. Петковића директора арх. музеја у Београду.

¹ U Saglio Dict. ant. gr. rom. 1245 sl. 1629.

² H. B. Walters, Catalogue of the Bronzes greck. rom. and. etrusc. in the Brit. Mus. London 1899.

тама и зидним сликаријама.¹ На то сакрално значење упућује нас и то, да је *tunica clavata* редовита ношња коју, носе *capilli* и *capillae* т. ј. дечаци и девојке из одличнијих кућа, које као „министри“ служе при разним свечаним обредима, што их врше римски *flamines*. И полазећи од тога схватања, разумљиво је, ако се на сликаријама катакомба Исус, апостоли па и Мојсија приказују одевени ношњом, којом су на миниатурама ватиканског кодекса Виргила одевени и Енеас, Анхисес и Латинус.

Tunica laticlava није једини етрушчански мотив, који налазимо у вези са Ларима. Ми смо већ споменули, да је и само име Лар етрушчанског

Сл. 13. — Лар сл. 12. приказан одоотраг. По фотографији проф. Др-а Владе Р. Петковића.

порекала а осим тога можемо нарочито нагласити, да је и *sittula*, која се често даје Лару у руке место патере, и по свом облику и по свом имену произашла из чисто етрушчанског културног подручја. Ови етрушчански дојмови могу се протумачити на два начина: или причом, која вели, да је Аенеас, пре него је дошао у Лациј, прошао Етруријом, или чињеницом, да су етрушћански зидари и уметници при изграђивању Рима већ у најстарије доба имали великог удела а готово сав скулптурни украс старијих римских храмова створиле су веште руке етрушћанских уметника, који су у те радове свакако унели много типно етрушћанских елемената. Вероватно су под рукама ових уметника кипови Лара, до онда свакако још примјивна *ξόανα*, добивали антропоморфни облик и по гдекоју нузгредицу етрушћанске провениенције.

Ларариј из Салоне.

Наша разматрања о ларизму и што је с њиме у вези завршићемо приказом једног од најзнаменитијих односних споменика, нађених на нашем територију. То је споменплоча,

нађена у Салони, која се данас чува у сплитском археолошком музеју. На њој су приказана два Лара а између њих мала ага или жртвеник. Лари су у обичном ставу, високо засукане тунике, лака плешућа корака, глава им је била, колико се разабере по доста оштећеним остацима, окићена венцима. У једној, одигнутој руци држе *thyron*, у другој, спуштеној *paterni*, којом излевају либације на жртвеник. Значајно је у композиције, да су приказана *два* Лара и то у скроз симетричном распореду а тако се приказују Лари на лараријама компита и у атријима помпејанских кућа или на покон у кухињама и пистринама у доба иза Аугустове реформе култа Лара. Један од оба Лара представљао би Лара односне куће или компита а други Лара Аугустова. Да

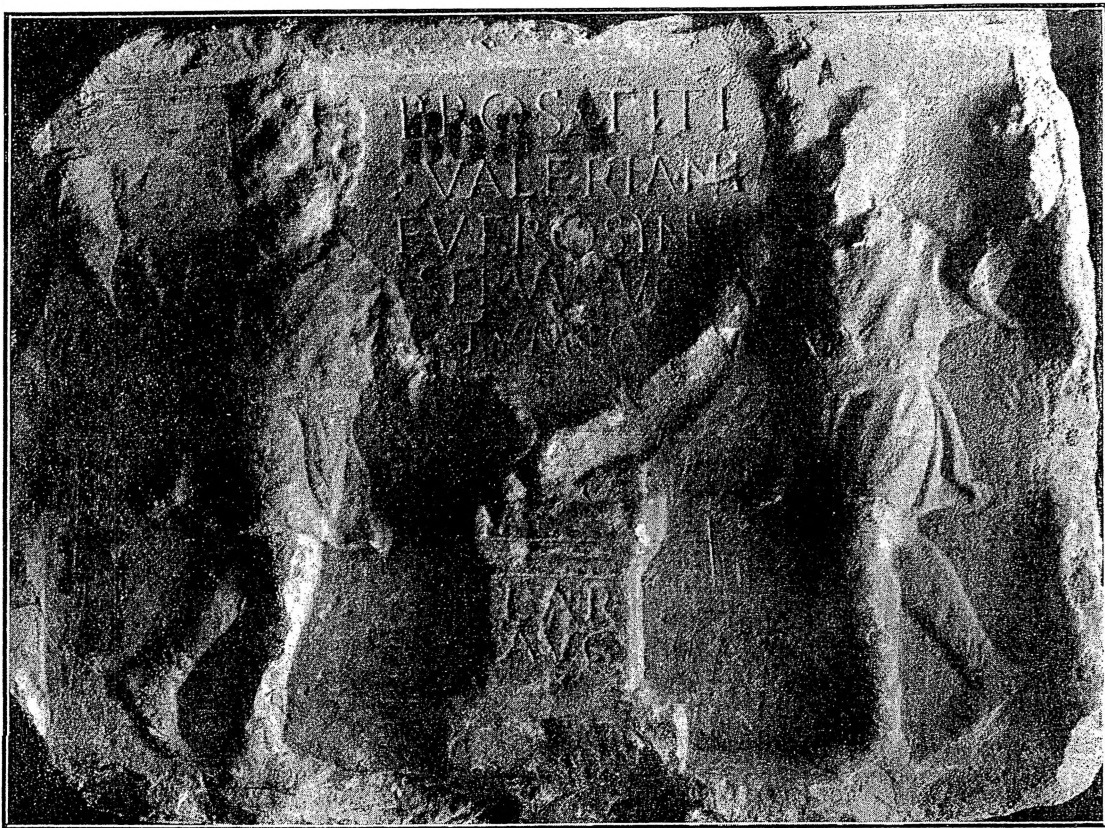
¹ L. Heuzey l. c.

ово тумачење вреди и за наш споменик доказује натпис на ари између њих: LAR AVG = Lari Augusti. Изнад аре налази се у позадини рељефа уклесан овај натпис:

PROSTITI
VALERIANI
EVFROSYNV
SERVVS.VO
TVM SOL

То јест: Lar(i) Aug(usti) Pro s(alute) Titi Valeriani Eufrosynu(s) votum sol(vit)

То је дакле почасни споменик, што га је неком Титу Валериану за његово здравље поставио његов роб Еуфросинус.

Сл. 14. — Споменик Тита Валеријана из Салоне са два Лара и олтаром између њих.

Али осим имена почашћеника сазнајемо из овог споменика и његово звање, макар се оно не спомиње у натпису. Он је наиме био или *sevir augustalis* или који други члан колегија *cultorum Larum*, *magister Larum* или слично, а на то нас упућују она два Лара и натпис на жртвенику међу њима LAR AVG.

Пошто знамо, да су се *seviri augustales* редовито изабирали између угледнијих ослобођеника, јамачно је и овај Титус био роб а његов бивши господар припадао је, како то когномен Титов по свом завршетку на апус казује, племену *Валерија*.

За фотографију овог занимивог споменика захваљујем директору сплитског археолошког музеја г. д-ру Абрамичу.

Ђуро Трухелка.

RÉSUMÉ.

L' article suivant a pour but de prouver que la krsna slava (soi disant fête commémorative du baptême de chaque famille) est un dérivé du larisme romain et de montrer par quelles voies elle est arrivée jusque dans les Balkans, pourquoi elle s'y est répandue surtout à l'ouest et non pas à l'est, et enfin, quelle est sa véritable origine primitive.

Après une courte introduction où sont précisés les divers éléments du larisme, l'auteur, le Dr. Č. Truhelka, professeur à la Faculté des lettres de Skoplië, passe en revue les objets liturgiques — *instrumenta sacra* — qui servent pour le culte des Lares et également pour la krsna slava; il arrive à cette conclusion, que es objets, de même que les doctrines essentielles qui s'y rattachent dans les deux cultes, sont absolument identiques. Ce sont: ikona (*idol*), ognište (*focus*), krsna svijeća (*lumina*), krsni kolač (*libum*), koljivo (κολυβον). Le larisme est présenté ensuite comme un culte spécialement italo-latin, dérivé du culte chthonique des ancêtres; l'auteur expose sa propagation dans les provinces romaines, surtout après qu' Auguste eut élevé le culte des Lares juliens au rang de culte de l'état; le collège des Augustales joua un rôle prépondérant dans cette propagation. Comme, dans une région pénétrée de culture hellénique, le larisme était parvenu à un degré d'évolution supérieur, sous la forme de culte des héros, on conçoit que le larisme n'ait pu s'y répandre sous sa forme primitive comme en Italie ou dans la partie non hellénisée des Balkans. C'est pourquoi la limite de la zone de pénétration de la krsna slava à l'est coïncide avec la limite de la culture italique et hellène.

En ce qui concerne l'origine même du larisme, l'auteur est d'avis que ce n'est pas un culte autochthone d'Italie, mais qu'il y fut apporté par les Troyens qui, après la destruction de leur ville, vinrent sous la conduite du légendaire Enée habiter les régions latines de l'Italie. Ces Troyens eux — mêmes sont originairement une branche de la tribu illyrienne des Dardaniens qui, à une époque reculée, se trouva transportée des Balkans sur le sol de l'Asie Mineure. On s'explique alors que le larisme ait pu, sous l'empire romain, se développer si vite précisément parmi les tribus illyriennes des Balkans au sein desquelles cette sorte de culte chthonique existait sans aucun doute de toute antiquité. Aussi la zone de la krsna slava coïncide — t — elle avec l'ancienne zone ethnique des Illyriens et s'y est — elle conservée jusqu'à nos jours sous la forme christianisée de la krsna slava, malgré les importants changements religieux et ethniques survenus au cours des siècles.

La seconde moitié de l' article est consacrée à l'étude des monuments préhistoriques du culte chthonique, dont sont dérivés le larisme et la krsna slava. L'auteur étudie particulièrement les monuments qui se trouvent dans les palafittes de Donja Dolina sur la Sava où il a découvert des tombeaux situés juste au — dessous des maisons et communiquant avec le foyer dans les maisons mêmes. Ces foyers sont souvent richement ornés de svastikas et meandres svasticoïds et sont analogues aux *bothros* grecs; le tombeau qui se trouve en dessus est celui du lare domestique. Comme le foyer et la maison deviennent par là même des objets sacrés du culte chthonique l'auteur semble en droit de trouver dans l'architecture des habitants des palafittes le prototype de l'espèce de temple que les Grecs désignaient du nom de *peripteros*. Les premières traces positives de la vie religieuse préhistorique étant ainsi retrouvées sous les formes du culte chthonique du larisme, il était évident qu'on devait y chercher aussi l'origine du pontificat.

Parmi les illustrations qui accompagnent cet article, on remarquera les reproductions du beau lare de bronze trouvé dans les ruines de la ville de *Stobi*, un monument sur lequel se trouve mentionné un *sevir augustalis* de cette ville; également un intéressant laraire des ruines de *Salona* à Split.